Claude Lévi-Strauss

RASĖ IR ISTORIJA

ALK baltos lankos

Claude Lévi-Strauss

RASĖ IR ISTORIJA

Claude Lévi-Strauss

RASĖ IR ISTORIJA

Vertė Jūratė Navakauskienė

baltos lankos

Knygos vertimą ir publikavimą finansavo
Atviros Lietuvos fondas

1

Rasė ir kultūra

Skaitytoją būtų kuo nustebinti kalbant apie žmonių rasių indėlį į pasaulio civilizaciją serijoje brošiūrų, skirtų kovai su rasiniais prietarais. Tačiau veltui eikvotume jėgas ir popierių, parodydami, kad šiuolaikinis mokslas nepateikia jokių vienos ar kitos rasės intelektualinio pranašumo ar atsilikimo įrodymų, jei tuo tik nesąmoningai savo akyse reabilituotume rasės sąvoką, manydami įrodę, kad didžiosios žmoniją sudarančios etninės grupės, *kaip tokios*, kiekviena savaip praturtino pasaulio kultūrą.

Tik mes anaiptol neketiname laikytis tokių principų, kurie suformuluotų viso labo atvirkštinę rasizmo doktriną. Kai biologines rases mėginama charakterizuoti pagal specifines psichologines savybes, tiek pozityvus, tiek negatyvus jų apibūdinimas prasilenkia su moksline tiesa. Nereikia pamiršti, kad Gobineau, kurį istorija pripažino rasistinių teorijų tėvu, "rasinę žmonių nelygybę" aiškino, vis dėlto ne kiekybiniu, o kokybiniu

požiūriu: jo manymu, didžiosios primityviosios rasės, sudariusios pirmykštės žmonijos pagrindą — baltoji, geltonoji ir juodoji — buvo nelygios ne tiek savo absoliutine verte, kiek skyrėsi tam tikrais savo sugebėjimais. Išsigimimą jis greičiau siejo su rasių kryžminimusi negu su atskirų rasių padėtimi visoms bendroje vertybių skalėje; tai galop turėjo pakenkti visai žmonijai, pasmerktai vis spartesniam rasių kryžminimuisi. Tačiau pirminė antropologijos nuodėmė — tai grynai biologinės rasės sąvokos painiojimas (be to, įsivaizduojant, kad netgi tokioje ribotoje srityje ši sąvoka gali pretenduoti į objektyvumą, o tam prieštarauja šiuolaikinė genetika) su sociologiniais bei psichologiniais žmonių sukurtų kultūrų padariniais. Vos taip nusidėjęs Gobineau iškart atsiduria užburtame rate, kuris veda nuo gal ir netyčinės intelektualinės klaidos prie nevalingo bet kokių bandymų diskriminuoti ir eksploatuoti įteisinimo.

Tad šioje studijoje, kalbėdami apie žmonių rasių indėlį į pasaulio civilizaciją, nenorime teigti, kad Azijos ar Europos, Afrikos ar Amerikos kultūrinių įnašų originalumą sąlygoja tas faktas, jog šiuose kontinentuose, apskritai paėmus, gyvena skirtingos rasinės kilmės žmonės. Jei tokio originalumo ir esama — o tai neabejotinas dalykas — tai jis priklauso nuo geografinių, istorinių, sociologinių aplinkybių, o ne nuo skirtingų sugebėjimų, susijusių su anatomine ar fiziologine juodaodžių, geltonodžių arba baltaodžių sandara. Tačiau mums pasirodė, kad ši brošiūrų serija, nors ir dėdama pastangas

įtvirtinti neigiamą požiūrį į rasių nelygybę, gali tuo pat metu išleisti iš akių kitą taip pat labai svarbų žmonijos gyvenimo aspektą: tai, kad žmonija vystosi ne monotoniškai tolygiai, o per nepaprastai įvairias visuomenių bei civilizacijų formas. Ši intelektualinė, estetinė, sociologinė įvairovė nesusieta jokiais priežasties-pasekmės ryšiais su ta, kuri egzistuoja biologinėje sferoje tarp tam tikrų žmonių grupių, ji tik vystosi lygiagrečiai jai kitoje plotmėje. Bet tuo pat metu ji skiriasi nuo biologinės dviem svarbiais požymiais. Pirmiausia, ji yra kito lygmens. Pasaulyje žymiai daugiau kultūrų nei rasių, juk vienos skaičiuojamos tūkstančiais, o kitos — vienetais. Pavyzdžiui, dvi kultūros, sukurtos vienos rasės žmonių, gali tiek pat, ar net labiau skirtis negu dvi kultūros, priklausančios rasiniu atžvilgiu tolimoms žmonių grupėms. Antra vertus, priešingai negu rasinė įvairovė, kur pagrindinis dėmesys skiriamas rasių istorinei kilmei ir jų padėčiai erdvėje, kultūrinė įvairovė kelia daugybę problemų, nes kyla klausimas, ar ji padeda žmonijai vystytis, ar yra tam kliūtis; šis bendro pobūdžio klausimas, aišku, apima ir daugybę kitų.

Pagaliau (ir tai ypač svarbu) reikia išsiaiškinti, kas yra toji įvairovė, antraip rasiniai prietarai, vos išrauti iš biologinės dirvos, gali prigyti naujoje. Nes kas iš to, jei pirmas sutiktas asmuo pritars mums, jog neteikia intelektualinės nei moralinės reikšmės tam faktui, kad kažkieno oda juoda ar balta, o plaukai lygūs ar garbanoti, o mes nutylėsime kitą klausimą, kuris, kaip rodo patirtis,

peršasi iškart: jei nėra įgimtų rasinių privalumų, kaip tuomet paaiškinti, kad baltaodžių išvystyta civilizacija pasiekė akivaizdžią didžiulę pažangą, o spalvotosios tautos atsiliko: vienos pusiaukelėje, kitos — pavėlavusios tūkstančius ar net dešimtis tūkstančių metų? Todėl negalime teigti, kad žmonių *rasių* nelygybės problemą išspręsime tą nelygybę paneigdami, jei kartu neatsižvelgsime ir į žmonių *kultūrų* nelygybę (ar skirtingumą), kas visuomeninėje sąmonėje — *de facto,* jei ne *de jure* — yra glaudžiai susiję.

2

Kultūrų įvairovė

Tam, kad suprastume, kuo ir kiek skiriasi žmonių kultūros, ar tie skirtumai neutralizuoja vienas kitą, ar vienas kitam prieštarauja, ar kartu suformuoja darnią visumą, juos pirmiausia reikia išskaičiuoti. Štai čia ir prasideda sunkumai, nes turime įsisąmoninti, kad įvairios žmonių kultūros skiriasi ne tuo pat ir ne tiek pat. Pirmiausia mes susiduriame su skirtinga visuomenių padėtimi erdvėje. Vienos yra arčiau mūsų, kitos — toliau, tačiau, bendrai imant, jos visos yra šiuolaikinės. Be to, turime prisiminti ir ankstesnes viena paskui kitą sekusias socialinio gyvenimo formas, su kuriomis tiesioginė mūsų pažintis neįmanoma. Kiekvienas panorėjęs gali tapti etnografu ir nuvykęs apsigyventi jį dominančioje visuomenėje. Tačiau net būdamas istoriku ar archeologu, jis niekada nepabuvos išnykusioje civilizacijoje ir galės ten nusikelti tik dėka rašytinių šaltinių ar vaizduojamojo meno paminklų, kuriuos ši (ar kuri kita) visuomenė yra

apie save palikusi. Pagaliau nereikia pamiršti, kad ir šiuolaikinės beraštės visuomenės, tos, kurias mes vadiname "laukinėmis" ar "primityviomis", sekė po tokių visuomeninio gyvenimo formų, kurių (net netiesiogiai) pažinti praktiškai neįmanoma. Išsamiame apyraše joms, be abejo, reikėtų palikti nepalyginamai daugiau tuščių langelių nei tų, į kuriuos mes manome turį ką įrašyti. Iš to seka pirma išvada: žmonių kultūrų įvairovė yra dabartyje *de facto*, praeityje — *de facto*, o taip pat *de jure* — daug didesnė ir turtingesnė nei visa tai, kas mums skirta kada nors pažinti.

Tačiau net kukliai su tuo sutikdami ir turėdami atsižvelgti į šiuos apribojimus, susiduriame ir su kitomis problemomis. Ką apskritai reiškia "skirtingos kultūros"? Kai kurios atrodo nepanašios, bet, jei yra išaugusios iš vieno kamieno, tai skirtumas tarp jų ir dviejų visuomenių, kurios vystėsi visiškai atskirai viena nuo kitos, bus ne toks pat. Pavyzdžiui, senovės Peru inkų imperija ir Afrikos Dahomėjos imperija skiriasi labiau nei, sakysim, šiuolaikinė Anglija ir Jungtinės Amerikos Valstijos, nors šios dvi visuomenės taip pat turėtų būti laikomos skirtingomis. Ir atvirkščiai, pasitaiko, kad visuomenės, tik neseniai ėmusios palaikyti glaudžius ryšius, atrodo priklausančios tai pačiai civilizacijai, nors atėjo skirtingais keliais, ir į tai būtina atsižvelgti. Pasaulio visuomenėse tuo pat metu veikia dvi priešingos jėgos: vienos veda savitumų išsaugojimo ir net atsiribojimo kryptimi, kitos — konvergencijos ir supanašėjimo su kitomis visuome-

nėmis kryptimi. Kalbų tyrimai pateikia stulbinančių tokių fenomenų pavyzdžių: tos pačios kilmės kalbose (pvz., rusų, prancūzų ir anglų) pastebima nutolimo tendencija, tuo tarpu skirtingos kilmės kalbose, kurios vartojamos gretimose šalyse, atsiranda bendrų bruožų. Pavyzdžiui, rusų kalba tam tikru atžvilgiu nutolo nuo kitų slavų kalbų, įgydama kai kurių fonetinių panašumų su finougrų ir tiurkų kalbomis, kuriomis kalbama artimoje geografinėje kaimynystėje.

Panašūs faktai — jų apsčiai gali pateikti ir tokios civilizacijos sritys, kaip socialinės institucijos, menas, religija — verčia manyti, kad žmonių visuomenes, atsižvelgiant į jų tarpusavio santykius, galėtų apibrėžti tam tikra optimali skirtingumo *riba*, virš kurios jos neįstengtų pakilti, bet žemiau kurios nusileisti be rizikos jos taip pat negalėtų. Ši riba kistų priklausomai nuo visuomenių skaičiaus, jų dydžio, geografinės padėties ir galimų materialinių bei intelektualinių bendravimo būdų. Iš tikrųjų skirtingumo problema iškyla ne tik ryšium su kultūrų tarpusavio santykiais; ji egzistuoja ir kiekvienos visuomenės viduje, visose ją sudarančiose žmonių grupėse: kastos, klasės, profesiniai ar konfesiniai sluoksniai ir t.t. padeda atsirasti tam tikriems skirtumams, kuriems šios grupės teikia ypatingos svarbos. Kyla klausimas, ar ši vidinė *diversifikacija* nespartėja, kai visuomenė kitais atžvilgiais tampa didesnė ir vienalytiškesnė; tokiu pavyzdžiu galėtų būti senovės Indija, kur, įsigalėjus arijų hegemonijai, išsivystė sudėtinga kastų sistema.

Taigi matome, kad žmonių kultūrų skirtingumo sąvoka neturėtų būti suprantama kaip pastovus dydis. Tai nėra užbaigtos kolekcijos ar sauso katalogo įvairovė. Žinoma, skirtingos kultūros išsivystė kaip geografinio nutolimo, ypatingų aplinkos sąlygų ir kitų kultūrų nepažinimo pasekmė; tačiau tai būtų gryna tiesa tik tuo atveju, jei kiekviena kultūra ar visuomenė su visomis kitomis nebūtų susijusi ir vystytųsi izoliuotai. O taip niekada nebūna, nebent išimtinais atvejais, kaip, pavyzdžiui, tasmaniečių (ir tai tik ribotą periodą). Žmonių visuomenės niekuomet nesivysto atskirai; net, atrodo, visai atsiskyrusios, jos išlaiko grupių ar sąjungų formą. Pavyzdžiui, neperdėsime sakydami, kad Šiaurės ir Pietų Amerikos kultūros kokius dešimt-dvidešimt penkis tūkstančius metų buvo beveik visiškai atsiskyrusios nuo likusio pasaulio. Bet šią didžiulę atskirtą žmonijos dalį sudarė daugybė visuomenių, didelių ir mažų, kurios tarpusavyje palaikė glaudžius ryšius. O be skirtumų, kuriuos lemia izoliacija, atsiranda ne mažiau svarbios skirtybės, kurias lemia kaimynystė: noras priešintis, išsiskirti, būti savimi. Daugelis papročių kilo ne iš kokios nors vidinės būtinybės ar palankaus atsitiktinumo, o vien tik norint neatsilikti nuo šalia esančios žmonių grupės, sureguliavusios kurią nors sritį, kur patiems nebūtų šovę į galvą įsivesti taisyklių. Taigi žmonių kultūrų skirtingumas neturėtų skatinti mūsų tyrinėti jas atskirai. Šie skirtumai atsirado ne tiek dėl grupių izoliacijos, kiek dėl ryšių, kurie jas sieja.

3

Etnocentrizmas

Ir vis dėlto kultūrų skirtingumą žmonės, matyt, retai kada laikė tuo, kuo jis yra: natūraliu fenomenu, tiesioginių ar netiesioginių ryšių tarp visuomenių pasekme; jiems tai veikiau atrodė kažkaip išsigimėliška ar skandalinga; tuo klausimu pažinimo progresas ne tiek stengėsi išsklaidyti šią iliuziją ir įtvirtinti tikslesnį požiūrį, kiek su ja sutikti ar rasti būdą su ja susigyventi.

Seniausias požiūris, kuris, be abejo, remiasi solidžiu psichologiniu pagrindu, nes kiekvienas iš mūsų linkstame jį deklaruoti, kai patenkame į netikėtą situaciją — tai paprasčiausiai moralinių, religinių, estetinių kultūros formų, labiausiai nutolusių nuo tų, su kuriomis save tapatiname, atmetimas. "Laukinių papročiai", "tai nemūsiška", "tai neturėtų būti leidžiama" ir t.t. — yra grubi reakcija, išreiškianti tą patį šiurpulį, tą pasibjaurėjimą, susidūrus su svetimais gyvenimo, tikėjimo ar mąstymo būdais. Taip Antikoje visa, kas nebuvo kilę iš

graikų kultūros (paskui — graikų-romėnų), buvo vadinama žodžiu "barbaras". Vakarų civilizacija vėliau vartojo terminą "laukinis" ta pačia prasme. O po šiais epitetais slepiasi tas pats vertinimas: galimas dalykas, kad žodis "barbaras" etimologiškai yra susijęs su chaotiška, neaiškia paukščių giesmės artikuliacija, kuri priešpastatoma reikšmingai žmonių kalbai, o "laukinis", taip sakant, "laukų žmogus" irgi yra tam tikra nuoroda į gyvulių pasaulį, priešpastatant jam žmogiškąją kultūrą. Abiem atvejais atsisakoma pripažinti patį kultūrų skirtingumo faktą; bevelijama išmesti už kultūros ribų, atgal į gamtą visa tai, kas neatitinka mums įprastų gyvenimo normų.

Dėl šio naivaus, bet daugelio žmonių sąmonėje giliai įsišaknijusio požiūrio neverta ilgai diskutuoti, nes jį neigia visa ši brošiūra. Čia užteks pasakyti, kad jame glūdi reikšmingas paradoksas. Toks požiūris, kurio vardan "laukiniai" (arba visi, kuriuos nusprendžiama tokiais laikyti) atskiriami nuo žmonijos, kaip tik ir yra pats ryškiausias ir būdingiausias pačių laukinių bruožas. Juk iš tiesų žinoma, kad žmonijos sąvoka, apimanti, neatsižvelgiant į rasę ar civilizaciją, visas žmonių giminės formas, yra atsiradusi vėlokai ir mažai tepaplitusi. Netgi ten, kur ji, rodos, yra pasiekusi savo išsivystymo viršūnę, nėra jokių garantijų — tai įrodo naujųjų laikų istorija — kad ji apsisaugojusi nuo dviprasmybių ir atžangos. O daugybei žmonių giminės grupuočių ši sąvoka tūkstantmečiais, atrodo, išvis neegzistavo. Žmonija joms

baigiasi sulig genties, kalbinės grupės, kartais net kaimo riba; negana to, dauguma vadinamųjų primityvių bendruomenių save apibrėžia žodžiu, reiškiančiu "žmonės" (arba kartais ir subtiliau — "gerieji", "dorieji", "tikri"), tuo būdu leisdamos suprasti, kad kitos gentys, grupės ar kaimai neturi teigiamų (ar net išvis žmogiškų) savybių, ir juos geriausiu atveju sudaro "blogieji", "piktieji", "beždžionės" arba "glindos". Neretai prieinama iki to, kad iš svetimojo atimami ir šie menkiausi realūs bruožai, paverčiant jį tiesiog "vaiduokliu" ar "šmėkla". Taip susiklosto kurioziškos situacijos, kai du pašnekovai duoda vienas kitam žiaurų atkirtį. Didžiosiose Antilų salose, praėjus keleriems metams po Amerikos atradimo, tuo metu, kai ispanai siuntinėjo komisijas ištirti, ar vietiniai gyventojai turi sielą, pastarieji stengėsi paskandinti baltuosius belaisvius, norėdami po ilgų stebėjimų išsiaiškinti, ar jų lavonai pūva, ar ne.

Ši keista ir kartu tragiška istorija puikiai iliustruoja kultūrinio reliatyvizmo paradoksą (apie kurio kitas formas mes dar kalbėsime): jau vien siekdami įteisinti kultūrų ir papročių diskriminaciją susilyginame su tais, kurių nenorime pripažinti. Nelaikydami žmonėmis tų, kurie mums atrodo patys "tikriausi" laukiniai arba barbarai, tik perimame vieną būdingiausių jų požiūrių. Barbaras — tai visų pirma tas, kuris tiki barbariškumu.

Žinoma, didžiosios žmonijos filosofinės ir religinės sistemos — budizmas, krikščionybė ar islamas, stoikų, Kanto ar Markso doktrinos — tolydžio sukildavo prieš

šią klaidingą nuomonę. Tačiau paprastas pareiškimas, kad iš prigimties visi žmonės lygūs ir turi sugyventi broliškai, neatsižvelgiant į rasinius ar kultūrinius skirtumus, truputį klaidina protą, kadangi nepaiso akį rėžiančių faktinių skirtumų, nes nepakanka pasakyti, kad ne tai sudaro problemos esmę, jei žmogus nori teoriškai ir praktiškai įgyti teisę elgtis taip, tarsi tų skirtumų nebūtų. Ir antrosios UNESCO deklaracijos apie rasių problemas preambulėje teisingai pastebima, jog tai, kad egzistuoja rasės, eiliniam žmogui įrodo "jo tikėjimas savo paties akimis, kai jis pamato afrikietį, europietį, azijietį ir Amerikos indėną kartu".

Visų garsiųjų Žmogaus teisių deklaracijų stiprybė ir kartu silpnoji vieta yra tai, kad jos skelbia idealą, dažnai pamirštantį, jog iš tikrųjų žmogaus prigimtis atsiskleidžia ne abstrakčioje žmonijoje, o tradicinėse kultūrose, kur didžiausios revoliucinės permainos palieka nepakeistas ištisas tų kultūrų sritis ir reiškiasi griežtai laiko ir erdvės atžvilgiu apibrėžtoje situacijoje. Draskomas dvilypės pagundos — smerkti jį erzinančius reiškinius ir neigti skirtumus, kurių jis negali logiškai paaiškinti — šiuolaikinis žmogus paskęsta filosofinių ir sociologinių išvedžiojimų jūroje, beviltiškai mėgindamas suderinti šiuos priešingus polius ir pateisinti kultūrų skirtingumą, tuo pat metu stengdamasis atmesti tai, kas jam atrodo šventvagiška ir nepriimtina.

Tačiau kokie skirtingi, o kartais ir keisti beatrodytų šie išvedžiojimai, visi jie iš esmės siūlo vieną vienintelį

receptą, kurį, be abejo, geriausiai apibūdina *vulgariojo evoliucionizmo* terminas. Kokia jo esmė? Bendrai imant, tai yra bandymas ignoruoti kultūrų įvairovę, bet kartu nuduoti, jog pilnutinai pripažįsti ją egzistuojant. Nes jei į skirtingas žmonių visuomenes, nutolusias nuo mūsų laike ir erdvėje žiūrėsime kaip į vienintelio vystymosi *stadijas* ar *etapus*, kurie iš to paties pradinio taško turi vesti jas bendro tikslo link, tai akivaizdu, kad tas skirtumas tėra išorinis. Žmonija tampa vientisa ir vienalytė. Tačiau šis vienalytiškumas ir vientisumas gali atsiskleisti tik palaipsniui, o kultūrų įvairovė iliustruoja atskirus momentus proceso, kuris slepia tikresnę realybę arba trukdo jai akivaizdžiai pasireikšti.

Šis apibūdinimas gali pasirodyti paviršutiniškas, turint omeny įspūdingus darvinizmo laimėjimus. Tačiau pastarasis čia niekuo dėtas, nes biologinis evoliucionizmas ir mūsų minėtas vulgarusis evoliucionizmas yra dvi visiškai skirtingos doktrinos. Pirmoji atsirado kaip apimli stebėjimais pagrįsta darbinė hipotezė, kurioje laisvai interpretacijai palikta labai nedaug vietos. Pavyzdžiui, įvairūs arklio geneologiniai tipai gali būti surikiuoti į evoliucinę seką, remiantis dviem teiginiais: pirma, arklys atsiranda iš arklio; antra, vis gilesniuose, vadinasi, vis senesniuose žemės sluoksniuose randama arklio skeletų, kurių formos laipsniškai varijuoja nuo dabartinės iki pačios archaiškiausios. Taigi visai įtikėtina, kad *Hipparionas* buvo realus *Equus caballuso* protėvis. Tie patys argumentai, aišku, tinka ir žmonių giminei bei jos rasėms.

Tačiau pereinant nuo biologijos faktų prie kultūros faktų, reikalai tampa daug sudėtingesni. Galima iškasti iš žemės materialius daiktus ir konstatuoti, kad, atsižvelgiant į geologinių sluoksnių gylį, tam tikros rūšies daikto forma arba pagaminimo technika vis tobulėja. Betgi kirviai nesidaugina kaip gyvūnai. Jei šiuo atveju sakytume, kad kirvis išsivystė iš kirvio, tai būtų metaforiška ir netiksli formulė, neturinti nieko bendro su griežtu mokslu, o tik atkartojanti teiginį, taikomą biologiniams reiškiniams. Tai, kas tinka materialiems daiktams, esantiems tam tikro periodo žemės sluoksniuose, tuo labiau galioja ir institucijoms, tikėjimams bei papročiams, kurių praeitis mums apskritai nežinoma. Biologinės evoliucijos sąvoka atitinka hipotezę, turinčią vieną didžiausių tikimybės koeficientų gamtos mokslų srityje, tuo tarpu socialinės ar kultūrinės evoliucijos sąvoka daugių daugiausia siūlo tik viliojantį, bet apgaulingai patogų faktų pateikimo metodą.

Beje, šį skirtumą tarp tikrojo ir vulgariojo evoliucionizmo, kurio, deja, dažnai nepaisoma, paaiškina vieno ir kito atsiradimo laikas. Aišku, sociologiniam evoliucionizmui stiprų impulsą davė biologinis evoliucionizmas, tačiau sociologinis evoliucionizmas faktiškai yra pirmesnis. Neaptarinėsime antikinių koncepcijų, kurias perėmė Pascalis, lyginusių žmoniją su gyva būtybe, išgyvenančia vieną po kitos vaikystės, jaunystės ir brandos stadijas. Būtent XVIII amžiuje akivaizdžiai suklesti pagrindinės schemos, kurios vėliau bus vėl ir vėl perku-

riamos: Vico "spiralės", "trys amžiai", pranašaujantys Comte'o "tris etapus", Condorcet'o "laiptai". Du socialinio evoliucionizmo kūrėjai, Spenceris ir Tyloras, paruošia ir paskelbia savo doktriną, kai dar nebuvo pasirodęs *Rūšių atsiradimas* arba šio veikalo neskaitę. Socialinis evoliucionizmas, atsiradęs anksčiau už biologinį evoliucionizmą — tikrą mokslinę teoriją — dažnai tėra pseudomoksliškai nugrimuota sena filosofinė problema, ir dar nežinia, ar stebėjimas ir indukcinis mąstymas vieną gražią dieną atras raktą šiai problemai išspręsti.

4

Archainės ir primityvios kultūros

Mes sakėme, kad kiekviena visuomenė iš savo regėjimo taško gali suskirstyti kultūras į tris kategorijas: tas, kurios yra jos amžininkės, bet kitoje žemės rutulio vietoje; tas, kurios pasirodė maždaug toje pačioje erdvėje, bet ankstesniame laike, ir, pagaliau, tas, kurios buvo sykiu ir ankstesniame laike, ir kitoje erdvėje negu ji.

Mes matėme, kad šios trys grupės yra labai nevienodai pažinios. Paskutiniu atveju, ir kai turimos omeny kultūros be rašto, architektūros paminklų ir su primityviais darbo įrankiais (o tai apima pusę apgyvendintos žemės ir priklausomai nuo regiono, nuo 90 iki 99 % laiko, prabėgusio nuo civilizacijos atsiradimo), galima sakyti, kad mes nieko negalime žinoti ir kad visi mėginimai kaip nors tai įsivaizduoti baigiasi nepagrįstomis hipotezėmis.

Ir atvirkščiai, kyla didelė pagunda mėginti įžvelgti tarp pirmai grupei priskiriamų kultūrų santykius, atitinkančius tam tikrą seką laike. Kaip šiuolaikinės visuo-

menės, nežinančios, kas yra elektra ir garo mašina, neprimins atitinkamos Vakarų civilizacijos išsivystymo fazės? Kaipgi nepalyginsi primityvių genčių, neturinčių supratimo apie raštą ir metalurgiją, tačiau piešiančių figūras ant stačių uolų ir darančių įrankius iš akmens, su archaiškomis Vakarų civilizacijos formomis, kurios pėdsakai, aptinkami Prancūzijos ir Ispanijos urvuose, byloja apie jų panašumą? Štai čia vulgarųjį evoliucionizmą pagauna įkvėpimas. Tačiau šis viliojantis žaidimas, į kurį mes beveik nejučiomis įsitraukiame kiekvienąkart, kai tik pasitaiko proga (kaip keliautojas iš Vakarų nepasiduos pagundai atpažinti "viduramžius" Rytuose, "Liudviko XIV amžių" Pekine prieš pirmąjį pasaulinį karą, "akmens amžių" Australijos ar Naujosios Gvinėjos čiabuvių gyvenime?), yra labai pavojingas. Mums žinomi tik kai kurie išnykusių civilizacijų bruožai, ir jų tuo mažiau, kuo civilizacija senesnė, nes tie mums žinomi bruožai vieninteliai nepasidavė laikui. Vadinasi, dalis palaikoma visuma ir, remiantis tuo, kad *kai kurie* dviejų civilizacijų (viena — dabartinė, kita — išnykusi) bruožai panašūs, daroma išvada apie *visų* bruožų analogiją. Tačiau toks požiūris yra ne tik nelogiškas. Daugeliu atvejų jį neigia faktai.

Dar palyginus neseniai tasmaniečiai ir patagoniečiai naudojosi tašyto akmens įrankiais, o kai kurios aborigenų ir indėnų gentys juos gaminasi iki šiol. Tačiau šių įrankių tyrinėjimai mums ne ką tepasako apie paleolito epochos įnagių panaudojimą. Kam buvo skirti garsieji

rankiniai pleištai [*"coups-de-poing"*], kurie, matyt, turėjo būti vartojami labai konkrečiu tikslu, jei jų forma ir pagaminimo technika išliko nepakitusios per šimtą ar du šimtus tūkstančių metų teritorijoje, plytinčioje nuo Anglijos iki Pietų Afrikos ir nuo Prancūzijos iki Kinijos? Kam buvo naudojamos keistos trikampės ir suplotos Levalua epochos technika atliktos plokštelės, kurių šimtai randama įvairiuose telkiniuose ir kurių pritaikymo neįstengia paaiškinti jokia hipotezė? Kokia buvo skylėtų lazdų iš elnio rago [*"bâtons de commandement"*] paskirtis? Kokią techniką naudojo Tardenua kultūros, palikusios po savęs neįtikėtiną daugybę mažyčių įvairiausių geometrinių formų tašyto akmens gabalėlių, bet labai nedaug kumščio dydžio įrankių? Visa tai rodo, kad tarp paleolito epochos visuomenių ir kai kurių šiandieninių čiabuvių visuomenių esama vieno panašumo: jos naudojosi tašyto akmens įrankiais. Tačiau net technologiniu atžvilgiu sunku būtų ką nors pridurti: medžiagos apdirbimas, įrankių tipai, taigi, ir jų paskirtis, buvo skirtingi, ir iš vienų mes nedaug ką galime pasakyti apie kitus. Kaip tad galėtų jie suteikti mums žinių apie kalbą, socialines institucijas ar religinius įsitikinimus?

Viena iš populiariausių kultūrinio evoliucionizmo inspiruotų interpretacijų laiko urvinę tapybą, kurią mums paliko viduriniojo paleolito visuomenės, magiškais simboliais, susijusiais su medžioklės apeigomis. Samprotaujama taip: šiandieninės primityviosios visuomenės atlikinėja medžioklės apeigas, kurios mums

dažnai atrodo neturinčios praktinės reikšmės, priešistoriniai urviniai piešiniai, tiek savo kiekiu, tiek tuo, kad jie aptinkami pačioje urvo gilumoje, mums rodosi neturį praktinės reikšmės; jų autoriai buvo medžiotojai: vadinasi, piešiniai tarnavo medžioklės apeigoms. Pakanka aiškiai išdėstyti šią numanomą argumentaciją, kad įsitikintum jos nenuoseklumu. Labiausiai ji, beje, paplitusi tarp nespecialistų, kadangi etnografai, nusimanantys apie šias primityvias bendruomenes, taip mielai patiekiamas "su bet kokiu padažu" pseudomokslinio kanibalizmo, kuriam nelabai terūpi sąžiningas požiūris į žmonių kultūras, vieningai teigia, kad, remiantis stebimais faktais, negalima kelti jokios hipotezės šiuo klausimu. O kadangi mes kalbame apie urvinę tapybą, tai pabrėšime, kad, išskyrus Pietų Afrikos piešinius (kuriuos kai kas laiko dabartinių čiabuvių kūriniais), "primityvieji" menai yra tolimi tiek Magdaleno, tiek Orinjako epochos, tiek ir šiuolaikiniam europietiškajam menui. Nes šiems menams būdingas labai aukštas stilizacijos laipsnis, pereinantis į kraštutines deformacijas, tuo tarpu priešistorinis menas pasižymi stulbinančiu realizmu. Galima būtų pasiduoti pagundai įžiūrėti pastarajame laikotarpyje europietiškojo meno užuomazgas, bet net ir tai būtų netikslu, kadangi toje pačioje teritorijoje paleolitinį meną sekė ir kitos, nepanašios formos; ta pati geografinė padėtis tik patvirtina faktą, kad toje pačioje vietoje viena po kitos gyvavo įvairios

bendruomenės, nežinojusios ar nepaisiusios savo pirmtakų kūrinių ir turėjusios savitus tikėjimus, technikas bei stilius.

Ikikolumbinės Amerikos civilizacijos jų atradimo išvakarėse primena europietiškąjį neolito periodą. Bet atidžiau įsižiūrėjus šio panašumo nelieka: Europoje žemdirbystė ir gyvulių prijaukinimas vystėsi kartu, tuo tarpu Amerikoje ypač aukštą pirmosios lygį lydi beveik visiškas antrojo neišmanymas (arba, šiaip ar taip, labai menkas supratimas apie jį). Amerikoje akmeniniai įrankiai vartojami ir po žemdirbystės atsiradimo, kuris Europoje asocijuojasi su metalurgijos atsiradimu.

Bet užteks pavyzdžių. Nes tiek pastangos žmonių kultūrų įvairovei bei originalumui pažinti, tiek ir siūlymai jas laikyti nevienodai atsilikusiomis nuo Vakarų civilizacijos kopijomis, susiduria su kita, kur kas sudėtingesne problema: bendrai imant (su išimtimi, daroma Amerikai, prie kurios mes dar grįšime), visos žmonių visuomenės turėjo beveik vienodos trukmės praeitį. Jei tam tikras visuomenes apibūdinsime kaip kai kurių kitų visuomenių vystymosi "etapus", tuomet teks pripažinti, kad pastarosios turėjo kažkokią praeitį, o anos — visiškai (arba beveik) jos neturėjo. Ir iš tiesų, daug kas mielai postringauja apie "tautas be istorijos" (kartais netgi pabrėžiant, kad tokios yra visų laimingiausios). Šis elipsinis posakis reiškia tik tai, kad jų istorija yra ir liks nežinoma, o ne tai, kad jos iš viso nebuvo. Per dešimtis ir net šimtus tūkstančių metų ten taip pat gyveno žmonės,

kurie mylėjo, neapkentė, kankinosi, išradinėjo ir kovojo. Iš tikrųjų nėra tautų — vaikų, jos visos — suaugusios, net ir tos, kurios vaikystėje ir paauglystėje nerašė dienoraščio.

Galima, aišku, pasakyti, kad žmonių visuomenės nevienodai pasinaudojo praeitimi, ir kai kurioms tai buvo netgi prarastas laikas; kad vienos sparčiai žengė pirmyn, kitos tuo tarpu bastėsi šalikelėm. Tuomet prieitume išvadą, kad istorija gali būti dviejų tipų: progresyvi ir atvira įgyjimui, kaupianti radinius ir išradimus, kurianti didingas civilizacijas, o kita — galbūt tokia pat aktyvi ir ne mažiau talentinga, bet neapdovanota sugebėjimu sintezuoti, kuris yra pirmosios privilegija. Šiuo atveju kiekviena naujovė, užuot praturtinusi ankstesnes tos pat pakraipos naujoves, gali pranykti tarsi šniokščiančioje srovėje, amžinai tekančioje savo įprasta vaga.

Ši koncepcija, mūsų manymu, yra daug lankstesnė ir subtilesnė už supaprastintas pažiūras, kurių trūkumai nurodyti ankstesniuose skyriuose. Mes dar prisiminsime ją savo apybraižoje apie kultūrų įvairovę, stengdamiesi nė vienos nenuvertinti. Bet prieš tai dar turime išnagrinėti keletą klausimų.

5

Progreso sąvoka

Dabar apžvelgsime tas kultūras, kurias mes priskyrėme antrajai grupei: istoriškai egzistavusias anksčiau už kultūrą — kokia ji bebūtų, — laikomą atskaitos tašku. Jų situacija yra kur kas sudėtingesnė, nei anksčiau aptartųjų. Nes evoliucijos hipotezė, kuri atrodo tokia neįtikinama ir lengvai paneigiama, kai ja remiamasi mėginant susisteminti šiuolaikines erdvėje viena nuo kitos nutolusias visuomenes, šiuo atveju, sakytum, yra neginčijama ir netgi paremta konkrečiais faktais. Iš sutampančių archeologijos, priešistorijos ir paleologijos įrodymų žinome, kad dabartinės Europos teritorijoje pirmiausia gyveno įvairios *Homo* giminės rūšys, naudojusios grubiai apdirbtus titnago įrankius; kad šias ankstyvąsias kultūras pakeitė kitos, kai akmuo apdirbamas tobuliau, vėliau imamas gludinti, pradedami daryti įrankiai iš kaulo ir dramblio kaulo; kad po to atsiranda puodininkystė, audimas, žemdirbystė, gyvulininkystė, ne-

atsiliekančios nuo metalurgijos, kurios raidą taip pat galima suskirstyti etapais. Taigi šios formos išsirikiuoja kaip progresyvaus vystymosi pakopos: vienos yra aukštesnės, o kitos žemesnės. Bet jei visa tai teisinga, kodėl toks skirstymas netaikomas šiuolaikinėms formoms, tarp kurių pastebimi analogiški skirtumai? Šis naujas prieštaravimas gali priversti suabejoti mūsų ankstesnėmis išvadomis.

Žmonijos pasiekimai nuo jos atsiradimo iki pat šių dienų yra tokie ryškūs ir įspūdingi, kad bet koks mėginimas tuo abejoti dvelktų pretenzija. Vis dėlto išdėstyti juos tvarkinga, nenutrūkstama seka nėra taip paprasta, kaip atrodo. Prieš kokius penkiasdešimt metų mokslininkai, norėdami susidaryti apie juos bendrą vaizdą, naudojosi nuostabiai paprasta schema: tašyto akmens amžius, šlifuoto akmens amžius, vario, bronzos ir geležies amžiai. Tai, žinoma, labai patogu. Bet šiandien mums kyla įtarimas, kad ir tašyto, ir gludinto akmens įrankiai kartais būdavo daromi vienu metu. Kai antroji technika nustelbia pirmąją, tai nėra techninės pažangos rezultatas, gaivališka ankstesnio etapo pasekmė. Taip atsitinka bandant iš akmens padaryti ginklus ir įrankius, panašius į metalinius, kuriais naudojasi kitos civilizacijos, be abejo, "pažengusios" toliau, bet iš tikrųjų savo mėgdžiotojų amžininkės. Arba atvirkščiai, puodininkystė, kuri laikoma "šlifuoto akmens amžiaus" palydove, kai kuriuose

Šiaurės Europos regionuose siejama su laikotarpiu, kai akmenys buvo tašomi.

Vien tik apibūdinant tašyto akmens amžių, vadinamąjį paleolitą, dar visai neseniai buvo manoma, kad įvairios šios technikos formos — "skaldytinių", "nuoskalų", "skelčių" — atitinka tris istorinės pažangos etapus, kurie vadinami ankstyvuoju, viduriniuoju ir vėlyvuoju paleolitu. Šiandien jau pripažįstama, kad šios trys formos egzistavo vienu metu ir buvo ne vienakrypčio progresyvaus vystymosi etapai, bet įvairūs realybės — ne statiškos, o paklūstančios itin sudėtingoms modifikacijoms ir transformacijoms — aspektai, kitaip sakant, įvairios jos "pusės". Iš tiesų, mūsų jau minėta Levalua kultūra, kuri suklesti maždaug 250 - 70 tūkstantmetyje prieš krikščioniškąją erą, pasiekė tokį akmens apdirbimo technikos lygį, koks teturėjo būti neolito pabaigoje, po kokių dviejų šimtų penkiasdešimties tūkstančių metų, ir kurį šiandien vargu ar sugebėtume atkurti.

Viskas, kas pasakyta apie kultūras, taip pat tinka ir rasėms, net jei tarp dviejų procesų (esant skirtingiems lygiams) neįmanoma nustatyti jokio tarpusavio ryšio: Neandertalietis Europoje egzistavo ne anksčiau, nei seniausios *Homo sapiens* rūšys; pastarosios buvo jo amžininkės, galbūt netgi pirmtakės. Ir visai tikėtina, kad įvairiausi žmonių giminės tipai jei ne erdvėje, tai laike gyvavo kartu: pavyzdžiui, Šiaurės Afrikos "pigmėjai", Kinijos ir Indonezijos "gigantai" ir t.t.

Norime dar kartą pabrėžti, kad visu tuo nesiekiama paneigti akivaizdaus žmonijos progreso, tik stengiamasi

jį tiksliau įsivaizduoti. Priešistorijos ir archeologijos žinių raida nušviečia *erdvėje išsidėsčiusias* civilizacijos formas, kurias mes buvome linkę vaizduotis *išsirikiavusias laike*. Iš to seka du dalykai: pirmiausia, "progresas" (jei šis terminas dar tinka žymėti realybei, taip besiskiriančiai nuo tos, kuriai jis anksčiau buvo taikomas) nėra nei neišvengiamas, nei tolydus; jis vyksta šuoliais, šoksniais arba, kaip pasakytų biologai, mutacijomis. Šie šuoliai ir šoksniai nebūtinai laiduoja judėjimą pirmyn ta pačia kryptimi; juos lydi krypties pasikeitimai, panašiai kaip šachmatų žirgas savo dispozicijoje visada turi keletą ėjimų, bet niekada ta pačia kryptimi. Besivystanti žmonija mažai kuo panaši į laiptais lipantį žmogų, kuris po kiekvieno žingsnio prideda vis po vieną laiptelį prie tų, kuriais užlipo; ji veikiau panėšėja į žaidėją kauliukais, kurio sėkmė priklauso nuo keleto kauliukų ir kuris, kiekvienąkart juos pažėręs ant kilimo, išvysta vis kitas skaičių kombinacijas. Tai, ką vienąkart išlošei, po kito metimo visada rizikuoji prarasti, ir tik kartais istorija būna kumuliatyvi, t.y. pasitaiko "laimingų" kombinacijų serija.

Kad tokia kumuliatyvi istorija nėra kokios nors vienos civilizacijos ar vieno istorinio periodo privilegija, įtikinamai parodo Amerikos pavyzdys. Šį milžinišką kontinentą pirmąkart pasiekė žmogaus koja, tikriausiai nedidelėms klajoklių grupėms atėjus per paskutiniuosius ledynmečius užšalusiu Beringo sąsiauriu, maždaug dvidešimto tūkstantmečio pradžioje. Per dvidešimt ar dvidešimt penkis tūkstančius metų šiems

žmonėms pavyko pademonstruoti vieną nuostabiausių pasaulyje kumuliatyvios istorijos atvejų: nuodugniai ištyrinėję naujos aplinkos gamtinius išteklius jie sukultūrino įvairiausias augalų, tinkamų naudoti maistui, vaistams ir nuodams rūšis ir prijaukino kai kuriuos gyvūnus; be to — niekur negirdėtas dalykas — nuodingus augalus, pavyzdžiui, manijoką, pavertė pagrindiniu maisto produktu, o iš kitų pasigamino stimuliuojančius ar nuskausminančius vaistus; atlikę įvairius bandymus su gyvūnais, suklasifikavo pagal veikimą kai kuriuos nuodus ir narkotikus; o tam tikrose srityse — audimo, keramikos ir juvelyrikos — darė tiesiog stebuklus. Norint įvertinti šiuos milžiniškus pasiekimus, pakanka išvardinti, ką davė Amerika Senojo pasaulio civilizacijoms. Pirmiausia, bulves, kaučiuką, tabaką ir koką (šiuolaikinės anestezijos pagrindą) — keturis kertinius, be abejo, nevienareikšmius Vakarų kultūros akmenis; kukurūzus ir žemės riešutus, kurie turėjo pirmiausia sukelti perversmą afrikiečių ekonomikoje, kad paskui įsitvirtintų Europoje; be to, kakavą, vanilę, pomidorus, ananasus, kvapniuosius pipirus, įvairių rūšių pupeles, medvilnę ir arbūzines kultūras. Galiausiai nulį, aritmetikos ir, netiesiogiai, šiuolaikinės skaičiavimo technikos pagrindą, kurį majų mokslininkai jau buvo atradę ir taikė skaičiavimuose mažiausiai penkis šimtus metų prieš atrandant jį indų mokslininkams, iš kurių jis per arabus pasiekė Europą. Todėl jų kalendorius tuo metu, matyt, buvo tikslesnis negu Senojo pasaulio. Daug rašalo

buvo išlieta norint išsiaiškinti, koks buvo inkų politinis režimas — socialistinis ar totalitarinis. Šiaip ar taip, tai buvo labai moderni valdymo forma, keliais šimtmečiais pralenkusi tos pat rūšies fenomenus Europoje. Neseniai atgimęs susidomėjimas nuodais kurarė galėtų priminti, jei to reikėtų, kad Amerikos čiabuvių mokslinės žinios apie gausybę augalinių medžiagų, likusioje pasaulio dalyje nenaudojamų, mus visus dar daug kuo gali praturtinti.

6

Statiška istorija ir kumuliatyvi istorija

Anksčiau aptartasis Amerikos pavyzdys turėtų paskatinti mus išsamiau panagrinėti skirtumą tarp "statiškos" ir "kumuliatyvios" istorijos. Galimas dalykas, kad iš tikrųjų mes suteikėme Amerikai kumuliatyvios istorijos privilegiją tik dėl to, kad esame jai dėkingi už keletą atradimų, kuriuos iš jos perėmėme arba kurie yra panašūs į mūsų pačių atradimus. Tačiau kokia būtų mūsų nuomonė apie civilizaciją, kuri stengtųsi puoselėti savas vertybes, kurių nė viena negalėtų sudominti mūsų civilizacijos? Ar mes nenuspręstume, kad tai statiška civilizacija? Kitaip tariant, ar dviejų istorijos formų skirtingumas priklauso nuo tyrinėjamų kultūrų vidinės prigimties, ar jis kyla iš etnocentrinės perspektyvos, iš kurios mes visada žvelgiame, vertindami kitokią, nei mūsų kultūrą? Tuomet kumuliatyvia mes laikysime bet kokią kultūrą, kurios vystymosi kryptis bus analogiška mūsiškajai, t.y. kurios vystymąsis bus mums *reikšmingas*.

Tuo tarpu kitos kultūros mums atrodys statiškos. Nebūtinai todėl, kad jos tokios ir yra, o dėl to, kad jų vystymosi linija mums nieko nereiškia, ji neapibrėžiama mūsų naudojamos referencijų sistemos terminais.

Kad yra tikrai taip, įrodo net ir labai paviršutiniška apžvalga sąlygų, kurioms esant mes pripažįstame skirtumą tarp dviejų istorijų, norėdami apibūdinti ne tik nuo mūsų besiskiriančias visuomenes, bet ir savąją. Toks požiūris yra kur kas labiau paplitęs, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Pagyvenę žmonės istoriją, vykstančią jų senatvėje, dažniausiai laiko statiška, supriešindami ją su kumuliatyvia savo jaunystės istorija. Metas, kai jie daugiau neužsiima aktyvia veikla, kai nebeužima jokių postų, jiems nebeturi prasmės: jų akimis žiūrint, niekas nevyksta, o jei kas ir darosi, tai tik negeri dalykai. Tuo tarpu jų anūkai gyvena kupini jaunystės įkarščio, kurį vyresnieji jau pamiršę. Politinės santvarkos priešininkai nenori pripažinti jos vystymosi; jie ją ištisai smerkia, išmeta iš istorijos lyg kokį siaubingą antraktą, kuriam pasibaigus, gyvenimas vėl įeis į vėžes. Visai kitokios yra tos santvarkos šalininkų pažiūros, tuo labiau, kad jie, nereikia pamiršti, užima aukštą padėtį visuomenėje ir yra glaudžiai susiję su valdymo aparatu. Vadinasi, kultūros ar kultūrinio proceso istoriškumas arba, tiksliau sakant, *įvykiškumas* priklauso ne nuo jų vidinių ypatybių, o nuo mūsų padėties jų atžvilgiu, nuo skaičiaus ir įvairovės su jais siejamų mūsų interesų.

Taigi besivystančių ir inertiškų kultūrų skyrimą, matyt, sąlygoja, pirmiausia, skirtinga lokalizacija. Jeigu tyrinėtojas nusitaikė stebėti per mikroskopą daleles, išsidėsčiusias nuo objektyvo per tam tikrą atstumą, kitos dalelės, nutolusios tik per kelias šimtąsias milimetro dalis, atrodys susimaišę ir susilieję arba visai neįžvelgiamos, nes bus matoma kiaurai pro jas. Išsklaidyti tą pačią iliuziją padės dar vienas palyginimas. Tai pavyzdys, kuris pateikiamas pradedant dėstyti reliatyvumo teoriją. Norint įrodyti, kad judančiųjų kūnų matmenys ir greitis nėra absoliutūs, o priklauso nuo stebėtojo padėties jų atžvilgiu, primenama, kad keleiviui, sėdinčiam traukinyje prie lango, kitų traukinių greitis ir ilgis skirsis priklausomai nuo to, ar šie juda ta pačia, ar priešinga kryptimi. Tačiau kiekvienos kultūros atstovas taip pat žiūri pro "savo langą", kaip ir šis įsivaizduojamas traukinio keleivis. Nes, vos gimusiems (patiems dažniausiai to nė nesuvokiant), aplinka mums primeta sudėtingą referencijų sistemą, apibrėžiančią vertybių, motyvacijų bei interesų ratą ir automatiškai auklėjimo suformuotą požiūrį apie istorinį mūsų civilizacijos tapsmą, be kurio ji būtų neįsivaizduojama arba pasirodytų neatitinkanti realybės. Mes visiškai susitapatiname su šia referencijų sistema ir į išorinės kultūros realijas žiūrime tik per deformuojančią tos sistemos prizmę, jei dar apskritai pajėgiame ką nors ten įžiūrėti.

Bendrai paėmus, skirtumas tarp "judančių" ir "nejudančių" kultūrų paaiškinamas pačia nevienoda jų padė-

timi keleivio atžvilgiu; būtent dėl to jam atrodo, kad vienas važiuojantis traukinys juda, o kitas — ne. Akcentuodami šį skirtumą, kurio svarba, be abejo, paaiškės tada — ir tą dieną jau galime iš anksto numatyti, — kada bus bandoma suformuluoti apibendrintą reliatyvumo teoriją (kuri skirsis nuo Einsteino sukurtosios), remdamiesi tiek gamtos, tiek visuomenės mokslais, norime pasakyti: gamtoje ir visuomenėje viskas vyksta simetriškai, bet atvirkščiai. Materialaus pasaulio stebėtojui (kaip rodo keleivio pavyzdys) ta pačia, kaip ir jis, kryptimi judančios sistemos atrodo stovinčios, tuo tarpu "greičiausiomis" laikomos tos, kurios juda į kitas puses. Kultūriniame gyvenime yra atvirkščiai, nes besivystančios lygiagrečiai su mumis kultūros atrodo aktyvesnės, o tos, kurių vystymasis eina kita kryptimi — statiškos. Tačiau moksluose apie žmogų *greičio* faktorius suvokiamas tik kaip metafora. Kad palyginimas būtų tikslus, vietoj šio žodžio turime įrašyti kitas — *informacijos* ir *reikšmės* sąvokas. Juk žinome, kad apie lygiagrečiai su mumis ir panašiu greičiu važiuojantį traukinį galima sukaupti daugiau informacijos (pavyzdžiui, įsižiūrėti į keleivių veidus, juos suskaičiuoti ir t.t.) nei apie traukinį, kuris mus pralenkia arba kurį mes pralenkiame dideliu greičiu, arba kuris atrodo trumpesnis, nes juda priešinga kryptimi. Įsivaizduokime, kad jis pralekia nepaprastai greitai, palikęs mums tik kažkokį neaiškų įspūdį, kai dingsta net paties greičio požymiai, mes jį tesuvoksime kaip šmėkštelėjimą regėjimo lauke: tai nebe traukinys, jis nieko *nebereiškia*.

Taigi, matyt, galima teigti, kad egzistuoja ryšys tarp fizikinės *regimo judėjimo* [*mouvement apparent*] sąvokos ir kitos, tiek fizikoje, tiek psichologijoje ir sociologijoje vartojamos sąvokos, t.y. *informacijos kiekio*, galinčio "cirkuliuoti" tarp dviejų individų ar grupių, priklausomai nuo mažesnio ar didesnio jų kultūrų skirtingumo.

Kiekvieną kartą, kai nusprendžiame kokią nors kultūrą laikyti inertiška ar statiška, turėtume pagalvoti, ar šis jai priskiriamas statiškumas neišplaukia iš to, kad mes nežinome jos tikrų, įsisąmonintų ar neįsisąmonintų interesų, ir ar, besivadovaujanti kitokiais nei mūsiškiai kriterijais, ši kultūra, mūsų požiūriu, nėra tos pačios iliuzijos auka.Kitaip tariant, mes atrodome vieni kitiems visiškai neįdomūs paprasčiausiai dėl to, kad nesame panašūs.

Vakarų civilizacija per paskutiniuosius du ar tris amžius ėmė orientuotis į žmonių aprūpinimą vis galingesnėmis technikos priemonėmis. Jei remsimės šiuo kriterijumi, tuomet suvartojamos energijos kiekis, tenkantis vienam gyventojui, taps aukštesnio ar žemesnio pasaulio visuomenių išsivystymo lygio išraiška. Vakarų civilizacija Jungtinių Amerikos Valstijų pavidalu būtų priešakyje, ją sektų Europos visuomenės, o iš paskos — į vieną krūvą suplaktos Azijos ir Afrikos visuomenės, kurios veikiai taptų neatskiriamos. Tačiau šie šimtai ir net tūkstančiai vadinamųjų "nepakankamai išsivysčiusių" ir "primityvių" visuomenių, kurios susilieja į neaiškią masę, jei vertinamos ką tik minėtu požiūriu (o tai visiškai

netinka joms apibūdinti, nes joms tokia vystymosi kryptis nebūdinga arba yra viso labo antrinė), save griežtai skiria viena nuo kitos; taigi, priklausomai nuo pasirinkto požiūrio, galop surūšiuojama skirtingai.

Jei vertinimo kriterijus būtų, pavyzdžiui, sugebėjimo išgyventi pačiose nepalankiausiose geografinėse platumose laipsnis, tai, be jokios abejonės, laurus pelnytų arba eskimai, arba beduinai. Indija sugebėjo sukurti tobulesnę nei bet kuri kita civilizacija, filosofinę-religinę sistemą, o Kinija — savitą gyvenimo būdą, įgalinančius sušvelninti psichologinę įtampą, atsirandančią dėl sutrikusios demografinės pusiausvyros. Jau prieš trylika amžių islamas suformulavo visas žmogaus veiklos sritis (techninę, ekonominę, socialinę ir dvasinę) vienijančią teoriją; panašios teorijos užuomazgos Vakaruose pasirodė tik visai neseniai kai kuriose marksistų mintyse ir atsiradus šiuolaikinei etnologijai. Gerai žinoma, kokią išskirtinę vietą ši pranašiška vizija suteikė arabams Viduramžių intelektualiniame gyvenime. Vakarai, tie mašinų valdovai, labai mažai teišmano apie sudėtingiausios mašinos — žmogaus kūno — panaudojimą ir galimybes. Priešingai, šioje srityje, kaip ir gretimoje materijos ir dvasios santykių suvokimo srityje, Rytai ir Tolimieji Rytai keliais tūkstantmečiais pralenkia Vakarus; jie sukūrė tokias išsamias teorines ir praktines sistemas, kaip Indijos joga, kiniečių kvėpavimo technika ir senovės maorių vidaus organų gimnastika. Žemdirbystė, neturint žemės, kuri tik neseniai pasidarė aktuali, jau šimtmečiais buvo

praktikuojama kai kurių polineziečių tautų, iš kurių navigacijos meno būtų galėjęs pasimokyti visas pasaulis, apstulbintas XVIII a. jam atsivėrusio socialinio ir moralinio jų visuomenės tipo, už kurį laisvesnio ir kilnesnio nebuvo įmanoma nė įsivaizduoti .

Visame tame, kas susiję su šeimos sukūrimu ir santykių tarp šeimyninių ir socialinių grupių harmonizavimu, australiečiai, atsilikę ekonominiu požiūriu, palyginus su likusia pasaulio dalimi yra nuėję taip toli, kad norint suprasti jų išmąstytų taisyklių sistemas, reikia telktis pagalbon pačias rafinuočiausias šiuolaikinės matematikos formas. Būtent jie iš tikrųjų suvokė, kad vedybiniai ryšiai sudaro audinį, ant kurio kitos visuomeninės institucijos tik išsiuvinėjamos; nes netgi moderniose visuomenėse, kuriose šeimos vaidmuo linkęs menkėti, giminės ryšių intensyvumas išlieka toks pat: jis susilpnėja tik labai siaurame rate, o už jo jau mezgasi kiti, jau svetimas šeimas dominantys ryšiai. Šeimyniniai ryšiai, susidarantys vedybinių mainų pagrindu, sutvirtina visą socialinį statinį ir teikia jam lankstumo. Nuostabiai įžvalgiai australiečiai suformulavo šio mechanizmo teoriją ir inventorizavo pagrindinius jo įgyvendinimo metodus, apibūdindami kiekvieno jų pranašumus bei trūkumus. Taigi jie pralenkė empirinį pažinimo lygmenį ir pasiekė matematinius visuomeninę santvarką valdančius dėsnius. Todėl nė kiek neperdėsime pasakę, kad australiečiai yra ne tik bendrosios sociologijos sukūrėjai, bet ir pirmieji, įvedę matą į socialinius mokslus.

Melaneziečių estetinės išmonės polėkis ir jų talentas integruoti į visuomeninį gyvenimą paslaptingiausias nesąmoningas dvasios apraiškas pakilo į vieną aukščiausių viršūnių, kokių šiose srityse yra pavykę pasiekti žmonėms. Afrikos įnašas į pasaulio civilizaciją yra sudėtingesnis, bet taipogi neaiškiai suprastas, nes tik neseniai imta suvokti jo vaidmens — Senojo pasaulio kultūrinio *melting pot* — reikšmingumą; čia kaip jūroje susiliejo visos srovės, kad, visuomet įgijusios naują prasmę, tekėtų toliau arba pasiliktų rezerve. Egipto civilizacija, tas neįkainojamas žmonijos lobis, laikytina bendru Azijos ir Afrikos kūriniu, o didžiosios senovės Afrikos politinės sistemos, juridinės institucijos, Vakarams ilgai buvusios nežinomos filosofinės doktrinos, vaizduojamasis menas ir muzika, kurie metodiškai tiria įvairias galimybes, atsiveriančias kiekvienoje žmonių veiklos srityje, taip pat yra nepaprastai vaisingos praeities ženklai. Šią, tarp kitko, akivaizdžiai liudija senosios bronzos ir dramblio kaulo apdirbimo technikos, toli pranokusios visus to meto Vakarų pasiekimus šiose srityse. Apie amerikiečių įnašą mes jau kalbėjome, tad prie to čia nebegrįšime.

Tačiau ne šie pavieniai įnašai turėtų mus labiausiai dominti, nes jie galėtų sukelti dvigubai klaidingą įspūdį, kad pasaulio civilizacija panaši į Arlekino kostiumą. Mes pernelyg išgarbinome nuosavybę: raštas — finikiečių, popierius, dūminis parakas ir kompasas — kiniečių, stiklas ir plienas — indų... O juk svarbiausia ne patys šie

elementai, bet tai, kaip kiekviena kultūra juos grupuoja, išlaiko ar atmeta. Ir kiekvienos jų originalumą lemia savitas problemų sprendimo būdas bei vertybių, kurios visiems žmonėms beveik tos pačios, atskleidimas: nes visos be išimties tautos turi kalbą, įvairias technikas, mokslą, meną, religinius įsitikinimus, visuomeninę, ekonominę ir politinę santvarką. Tačiau šių dalių santykis kiekvienoje kultūroje niekada nebūna lygiai toks pat, todėl šiuolaikinei etnologijai vis labiau rūpi atskleisti slaptąsias tų pasirinkimų paskatas, nei sudaryti atskirų ypatybių apyrašą.

7

Vakarų civilizacijos vieta

Mums, galimas dalykas, bus paprieštarauta dėl grynai teorinio tokios argumentacijos pobūdžio. Abstrakčiosios logikos lygmenyje, sakysite, gal ir gali būti, kad atskira kultūra nepajėgtų objektyviai spręsti apie kitą, todėl, kad tesugeba žiūrėti tik iš savo taško ir kad jos vertinimai tokiu būdu pasmerkti amžinai kalėti reliatyvizmo narve. Bet apsidairykite aplinkui; atidžiai įsižiūrėkite, kas vyksta pasaulyje per paskutinį šimtmetį, ir visi jūsų samprotavimai neteks pagrindo. Užuot užsisklendusios savyje, visos civilizacijos viena po kitos pripažįsta vienos iš jų — Vakarų civilizacijos — pranašumą. Argi ne visas pasaulis palaipsniui perima jos technologijas, gyvenimo būdą, pramogas ir net drabužius? Kaip Diogenas, savo ėjimu įrodė, kad yra judėjimas, taip ir pati žmonių kultūrų eiga, pradedant plačiosiomis Azijos masėmis ir baigiant pavienėmis gentimis neįžengiamose Brazilijos bei Afrikos džiunglėse

vieningu pritarimu (kokio nėra buvę istorijoje) įrodo, kad viena žmonių civilizacijos forma yra pranašesnė už visas kitas: "nepakankamai išsivysčiusios" šalys internacionalinėse asamblėjose priekaištauja kitoms ne dėl to, kad yra verčiamos prisitaikyti prie vakarietiškų papročių, bet kad joms nesudaromos sąlygos greičiau darytis vakarietiškomis.

Čia mes paliečiame pačią jautriausią mūsų diskusijos vietą; bergždžias darbas būtų mėginti ginti žmonių kultūrų originalumą nuo jų pačių. Be to, etnologui yra nepaprastai sunku teisingai įvertinti Vakarų civilizacijos universalėjimo fenomeną, ir štai dėl ko: visų pirma, pasaulinės civilizacijos egzistavimas yra, greičiausiai, unikalus istorijos faktas; jo precedentų reikėtų ieškoti nebent gilioje priešistorėje, apie kurią mes beveik nieko nežinome. Antra vertus, daug neaiškumų kelia pati nagrinėjamo fenomeno būklė. Akivaizdu, kad per paskutinius 150 metų Vakarų civilizacija ar kai kurie svarbiausi jos elementai, pavyzdžiui, industrializacija, ima įsigalėti pasaulyje; ir kad tais atvejais, kai kitos kultūros stengiasi išsaugoti ką nors iš savo tradicinio paveldo, šis bandymas iš tikrųjų apsiriboja superstruktūromis, t.y. pačiais trapiausiais aspektais, ir galima numatyti, kad, vykstant giliems pokyčiams, jie bus nušluoti. Tačiau šis fenomenas vystosi, ir mes dar nežinome rezultatų. Galbūt tai baigsis visuotiniu planetos suvakarietiškėjimu įvairiais variantais: rusiškuoju ar amerikietiškuoju. O gal pasirodys sinkretinės formos — galimybė joms atsirasti

pastebima islamo pasaulyje, Indijoje ir Kinijoje. O gal ši banga jau pasiekė savo viršūnę ir tuoj nuslūgs, ir Vakarų pasaulis išnyks kaip priešistorinės pabaisos dėl savo gigantiškumo, nesiderinančio su paprastu vidiniu mechanizmu, kuris užtikrina jo egzistavimą. Atsižvelgdami į visa tai, mes ir stengsimės vertinti mūsų akyse vykstantį procesą, kurio sąmoningi ar nesąmoningi veiksniai, pagalbininkai, o gal ir aukos esame.

Pirmiausia turime pažymėti, kad tas prisitaikymas prie Vakarų gyvenimo būdo ar kai kurių jo aspektų nėra toks spontaniškas, kaip vakariečiams norėtųsi tikėti. Jį lėmė ne tiek laisvas apsisprendimas, kiek pasirinkimo nebuvimas. Vakarų civilizacija įvedė savo kareivius, atidarė savo parduotuves, įkūrė savo plantacijas ir paskyrė savo misionierius visame pasaulyje; ji, tiesiogiai ar netiesiogiai, įsibrovė į spalvotųjų tautų gyvenimą; ji visiškai sugriovė tradicinį jų egzistavimo būdą, primesdama savąjį arba sudarydama sąlygas išnykti esamoms normoms, nepasiūliusi jų vietoje nieko naujo. Pavergtoms arba sutrikdytoms tautoms neliko nieko kito, kaip priimti šiuos įpirštus pakaitalus arba, jei nebuvo linkusios to daryti, mėginti iš dalies prie jų prisitaikyti, kad įstengtų su jais čia pat kovoti. Kai nėra tokios jėgų santykio disproporcijos, visuomenės ne taip lengvai pasiduoda; jų *Weltanschauung* artimesnė pasaulėžiūrai tokių vargingų Rytų Brazilijos genčių, su kuriomis pavyko susigyventi etnografui Curt Nimuendaju: tenykščiai gyventojai, kiekvienąkart jam grįžus pas juos po išvykų į civilizuotą

pasaulį, vis raudodavo iš gailesčio, pagalvoję apie kančias, kurias jam teko išgyventi toli nuo jų kaimo — vienintelės vietos, kur, jų įsitikinimu, vertėjo nugyventi gyvenimą.

Bet išdėstydami šias išlygas mes tik kitaip suformulavome klausimą. Jei Vakarų pranašumas grindžiamas ne pritarimu, tai gal tada jis grindžiamas ta didesne energija, kuria Vakarai disponuoja ir kuri jiems kaip tik ir padeda išgauti tą pritarimą. Tačiau tuomet mes čia atsimušame į sieną. Kadangi šią jėgos disproporciją lemia nebe kolektyvinis subjektyvumas, kaip mūsų ką tik minėtu visuotinio pritarimo atveju, bet tai objektyvus fenomenas, kuris gali būti paaiškintas vien tik objektyviomis priežastimis.

Tačiau tai nėra civilizacijų filosofijos studija; apie Vakarų civilizacijos skelbiamų vertybių prigimtį galima būtų ilgai diskutuoti. Mes atskleisime tik pačias ryškiausias, tas, dėl kurių mažiausiai ginčijamasi. Pagrindinės, atrodo, būtų dvi: Vakarų civilizacija, kaip teigia p. Leslie White, stengiasi nuolat didinti energijos kiekį, tenkantį vienam gyventojui; kita vertus — saugoti žmonių gyvybę ir prailginti jų gyvenimą. Trumpai tariant, antrąją tendenciją galima būtų laikyti pirmosios modalumu, nes vienam žmogui tenkančio energijos kiekio absoliutinė vertė didėja priklausomai nuo atskiro individo egzistavimo trukmės ir intensyvumo. Kad išvengtume bet kokių ginčų, iškart norime pridurti, kad šiuos požymius gali lydėti kompensuojantys reiškiniai,

atliekantys, tam tikra prasme, stabdžių funkciją: masinės žudynės, kurias sukelia pasauliniai karai, arba nelygybė, įsiviešpatavusi skirstant energiją tarp atskirų individų ir klasių.

Padarius tokias prielaidas, iškart aiškėja, kad jei Vakarų civilizacija visas jėgas atidavė vien tik šiems uždaviniams, kur galbūt ir slypi jos silpnybė, tai ji, žinoma, nėra išimtis. Nuo neatmenamų laikų visos žmonių visuomenės elgėsi taip pat; ir būtent pačios seniausios ir archaiškiausios visuomenės, kurias mes dažnai linkę tapatinti su šiuolaikinėmis "laukinėmis" tautomis, šioje srityje pasiekė pačių reikšmingiausių laimėjimų. Pastarieji dar ir šiandien sudaro didžiausią dalį to, ką mes vadiname civilizacija. Mums ir dabar gyvybiškai svarbūs tie didieji atradimai, kurie lydėjo tai, ką be jokio perdėjimo vadiname neolito revoliucija: žemdirbystė, gyvulių prijaukinimas, puodininkystė, audimas... Visus šiuos "civilizacijos laimėjimus" per aštuonis ar dešimtį tūkstančių metų mes tik patobulinome.

Iš tikrųjų kai kuriuose samprotavimuose esama įkyrios tendencijos teikti pastangų, išmanymo ir vaizduotės privilegiją šiuolaikiniams atradimams, tarsi tie, kuriuos žmonija įgyvendino "barbariškuoju" periodu, būtų atsitiktinumo pasekmė ir, bendrai imant, nelabai vertingi. Ši klaidinga nuomonė mums atrodo tokia nepagrįsta, taip plačiai paplitusi ir taip trukdo susidaryti teisingą požiūrį į santykius tarp kultūrų, kad, mūsų manymu, ją būtina visiškai paneigti.

8

Atsitiktinumas ir civilizacija

Etnologiniuose traktatuose — ir visai rimtuose — skaitome, kad už ugnies pažinimą žmogus turi būti dėkingas netikėtam žaibui ar gaisrui savanoje; kad tuomet rastas atsitiktinai apdegęs žvėrelis atskleidė jam maisto produktų kepimo galimybę; kad puodininkystės atsiradimą lėmė prie ugnies netyčia paliktas molio gumuliukas. Sakytum žmogus anksčiau būtų gyvenęs tarsi kokiame technologijos aukso amžiuje, kai atradimai buvo ranka pasiekiami, kaip vaisiai ir gėlės. O šiuolaikiniam žmogui liko tik alinantis triūsas ir genijų praregėjimai.

Šį naivų požiūrį sąlygoja visiškas nenusimanymas apie sudėtingumą ir įvairovę operacijų, kurias implikuoja pačios elementariausios technikos. Norint pagaminti kokybišką tašyto akmens įrankį nepakanka padaužyti akmenį, kol nuskils: tai iškart paaiškėjo tuomet, kai buvo pamėginta atgaminti pagrindinių tipų priešistorinius

įrankius. Tada — ir stebint tą pačią techniką pas čiabuvius, kurie ją naudoja iki šiol — išryškėjo būtinų operacijų sudėtingumas; norint jas atlikti kartais reikia turėti iš anksto pasigamintus tikrus "tašymo aparatus": dvipusį kūjį, kad galima būtų kontroliuoti smūgio stiprumą ir kryptį; amortizuojančius įtaisus, kad nuo įtampos akmuo nesuskiltų visai. Be to, būtinas nusimanymas apie vietines iškasenas, jų gavybos būdus, naudojamų medžiagų sandarą ir atsparumą, atitinkamas fizinis pasiruošimas, "triukų" žinojimas ir t.t. Žodžiu, ištisa "liturgija" *mutatis mutandis* atitinkanti įvairius metalurgijos mokslo skyrius.

Žinoma, gaisro kartais gali būti kas nors apskrudinta ar iškepta; bet sunku įsivaizduoti (nebent kai kalbame apie vulkaninius fenomenus, kurių geografinė distribucija ribota), kad būtų šutinta ar troškinta. O juk šie valgio paruošimo būdai paplitę ne mažiau už kitus. Taigi, nėra pagrindo atmesti išradingumo faktoriaus, kuris tikrai buvo būtinas pastariesiems būdams atsirasti, norint paaiškinti pirmuosius.

Puodininkystė pateikia puikų pavyzdį, nes labai daug kas mano, kad nieko nėra lengviau, kaip iškasti gabalą molio ir jį išdegti. Tegul pamėgina patys. Pirmiausia reikia rasti tinkamas degimui molio rūšis; tačiau visos norimam efektui pasiekti būtinos natūralios sąlygos yra nepakankamos, nes joks molis, neprimaišius tam tikro, jam tinkamo balasto, po išdegimo nepavirs galimu naudoti indu. Reikia įvaldyti žiedimo technologijas, kurios leistų gana ilgai išlaikyti vienoje padėtyje ir tuo

pat metu formuoti "nesilaikantį" plastišką kūną. Pagaliau reikia atrasti specialų kurą, krosnies formą, nustatyti tam tikrą temperatūrą ir degimo laiką, kad indas taptų tvirtas, nepraleidžiantis vandens ir jam negrėstų jokie įskilimo, sukiužimo ar sudužimo pavojai. Galima būtų pateikti ir daugiau pavyzdžių.

Visų šių operacijų yra labai daug ir jos pernelyg susijusios, kad tai būtų galima motyvuoti atsitiktinumu. Kiekviena iš jų, atskirai paimta, nieko nereiškia, ir tik išgalvota, trokštama, siekiama ir daug kartų išbandyta jų kombinacija garantuoja sėkmę. Atsitiktinumų, be abejo, pasitaiko, bet jie patys neduoda jokių rezultatų. Apie du tūkstančius penkis šimtus metų Vakarų pasaulis žinojo egzistuojant elektrą — atrastą, tikriausiai, atsitiktinai — bet iki sąmoningų ir kryptingų hipotezėmis pagrįstų ieškojimų — tokių kaip Ampère'o ir Faraday'aus — tas atsitiktinumas jokio rezultato nedavė. Lanko, bumerango, šaudynės išradimui, žemdirbystei ar gyvulių prijaukinimui atsitiktinumas turėjo ne didesnės reikšmės negu penicilino atradimui, be kurio, kaip žinia, čia taip pat, beje, nebuvo apsieita. Tad mes turime rūpestingai skirti vienos technikos perdavimą iš vienos kartos kitai, kuris visada vyksta santykinai lengvai, nes yra kasdien matomas ir įgyvendinamas, ir kiekvienos kartos įvairių technikų kūrimą ar tobulinimą, kurie pareikalauja lygiai tokios pat lakios vaizduotės ir tokio pat įnirtingo atkaklumo iš kai kurių individų, nesvarbu, kokia atskira technika bebūtų turima omeny. Vadinamosios primity-

vios visuomenės Pasteurų ir Palissy turi ne mažiau už kitas.

Mes greitai ir vėl susitiksime su atsitiktinumu ir tikimybe, tik kitoje srityje ir kitame vaidmenyje. Mes naudosimės jais ne tam, kad ilgai nesukę galvos paaiškintume gatavų išradimų atsiradimą, bet norėdami paaiškinti reiškinį, priklausantį kitam realybės lygmeniui: nepaisant fantazijos, išradingumo ir kūrybinių pastangų dozės, kuri, kaip mes turime pagrindo manyti, išlieka beveik nepakitusi per visą žmonijos istoriją, ši kombinacija sąlygoja reikšmingus kultūrinius pakitimus tik tam tikrais periodais ir tam tikrose vietose. Nes, norint pasiekti šį rezultatą, nepakanka grynai psichologinių faktorių: jie, pirmiausia, turi būti paveikę ta pačia kryptimi pakankamai daug individų, kad kūrėjas iškart įtiktų publikai, o ši sąlyga, savo ruožtu, priklauso nuo daugelio kitų faktorių sąveikos — nuo istorinių, ekonominių ir socialinių aplinkybių. Tad, norint paaiškinti civilizacijos eigoje atsiradusius skirtumus, tektų atsižvelgti į tokius susipynusius ir trūkinėjančius priežastinius saitus, kurių neįmanoma būtų išaiškinti nei praktiškai, nei net teoriškai — dėl neišvengiamų perturbacijų, susijusių su tyrimo būdais. Iš tikrųjų, norint išnarplioti sruogą iš tiekos plonyčių siūlelių, reikėtų nebent aptariamąją visuomenę (ir visą ją supantį pasaulį) pateikti globalinei ir kiekvienos minutės etnografinei analizei. Tačiau ką kalbėti apie tokį platų užmojį, jei žinoma, kad etnografų, dirbančių žymiai mažesniu mastu, stebėjimus

neretai varžo subtilūs pakitimai, kuriuos sukelia vien jų buvimas žmonių grupėje — jų studijų objekte. Turint omenyje šiuolaikinių visuomenių lygmenį taip pat aišku, kad viešosios nuomonės apklausos, vienas pačių patikimiausių tyrimo būdų, turi įtakos šiai nuomonei dėl paties tų apklausų vykdymo, nes paskleidžia gyventojų tarpe savianalizės faktorių, kurio iki tol nebuvo.

Tokia situacija pateisina visuomeniniuose moksluose pradedamą vartoti tikimybės sąvoką, jau seniai priimtą kai kuriuose fizikos skyriuose, pavyzdžiui, termodinamikoje. Prie to mes dar grįšime; dabar pakaks prisiminti, kad šiuolaikinių atradimų sudėtingumą lemia ne tai, kad tarp mūsų amžininkų dažniau pasitaiko genialesnių kūrėjų. Yra kaip tik priešingai, nes mes įsitikinome, kad amžiams bėgant kiekvienai naujai kartai tam, kad žengtų pirmyn, tereikėjo tik savo pastoviu indėliu papildyti iš ankstesniųjų kartų paveldėtą "kapitalą". Joms mes turime būti dėkingi už devynis dešimtadalius savo turtų; jų indėlis pasirodytų esąs dar didesnis, jei, kaip įdomumo dėlei ir buvo pamėginta, įvertintume pagrindinių išradimų datą, atsižvelgiant į spėjamą civilizacijos pradžią. Tuomet paaiškėja, kad žemdirbystė atsiranda vienoje iš ankstesnių fazių, atitinkančioje 2 šio laikotarpio procentus, metalurgija - 0,7 %, abėcėlė - 0,35 %, Galilėjaus fizika - 0,035 %, o darvinizmas - 0,009 %.[1]

---

[1] Leslie A.White. *The Science of Culture.*—New York, 1949, p. 196.

Vakarų mokslo ir industrijos revoliucija visa sutelpa į vieną periodą, lygų maždaug pusei tūkstantosios žmonijos gyvavimo dalies. Tad verta gerai pagalvoti prieš tvirtinant, kad jai lemta visiškai pakeisti žmoniją.

Tačiau neabejotina — ir tai galutinis nagrinėjamos problemos įvertinimas, kokį mes manome galį pateikti, — kad techninių išradimų (ir mokslinės juos pagimdžiusios minties) atžvilgiu Vakarų civilizacija pasirodė esanti kumuliatyvesnė nei kitos; kad, disponuodama tokiu pačiu pradiniu neolitiniu kapitalu, ji dar jį padidino (abėcėlinis raštas, aritmetika ir geometrija), dalį kurio, beje, greitai pamiršo, bet po stagnacijos, trukusios apie du tūkstančius ar du tūkstančius penkis šimtus metų (maždaug nuo I tūkst. pr. m. erą iki XVIII a.) ji staiga plykstelėjo industrinės revoliucijos ugnimi, su kurios užmoju, universalumu ir pasekmių reikšmingumu gali lygintis tik kitados įvykusi neolitinė revoliucija.

Vadinasi, du kartus savo istorijoje, su maždaug dviejų tūkstančių metų pertrauka, žmonija sugebėjo sutelkti daugumą tos pat pakraipos išradimų; ir tiek tas skaičius, tiek tas tolydumas susikoncentravo pakankamai trumpoje laiko atkarpoje, kad galėtų įvykti sudėtingos technikų sintezės; sintezės, lėmusios reikšmingus žmogaus ir gamtos santykių pakitimus, kurie savo ruožtu sąlygojo kitų pakitimų atsiradimą. Katalizatorių sukeltos grandininės reakcijos įvaizdis perteikia šį procesą, kuris iki šiol du, tiktai du kartus pasikartojo žmonijos istorijoje. Kaipgi tai įvyko?

Pirmiausia nereikia pamiršti, kad ir kitos revoliucijos, kurioms būdingi tie patys kumuliatyviniai požymiai, galėjo vystytis įvairiose vietose ir įvairiais laikais, bet kitose žmonių veiklos srityse. Mes jau aiškinome, kodėl mūsų industrinė revoliucija su neolitine (kuri vyko anksčiau, bet atskleidžia tokius pačius uždavinius) yra vienintelės mums galinčios atrodyti tokios: nes mūsų referencijų sistema leidžia jas įvertinti. Visi kiti tikrai įvykę pakitimai iškyla tik kaip fragmentai arba yra labai iškreipti. Jie negali *įgyti prasmės* šiuolaikiniam Vakarų žmogui (šiaip ar taip, visos jų prasmės); jam netgi gali atrodyti, kad jų iš viso nėra.

Antra vertus, neolitinės revoliucijos pavyzdys (vienintelis, kurį šiuolaikinis Vakarų žmogus pajėgia įsivaizduoti gana aiškiai) turi pamokyti jį kuklumo, kai kalbama apie pirmenybę, kurią jis bevelytų teikti vienai rasei, vienam regionui ar šaliai. Industrinė revoliucija prasidėjo Vakarų Europoje, vėliau persimetė į JAV, paskui į Japoniją; nuo 1917 metų ji plečiasi Tarybų Sąjungoje, rytoj, be abejo, kils kur nors kitur; kas pusę amžiaus ji dega tai įsiliepsnodama, tai prigesdama viename iš savo židinių. Ko verti tūkstantmečių perspektyvoje ginčai dėl prioriteto, kuriuo mes taip puikuojamės?

Neolitinė revoliucija, vykusi vieną ar du tūkstantmečius, kilo vienu metu Egėjo jūros baseine, Egipte ir Artimuosiuose Rytuose, Indo upės slėnyje ir Kinijoje, ir, panaudojus radioaktyviosios anglies metodą archeolo-

ginių periodų nustatymui, galima spėti, kad neolito amžius Amerikoje, vyravęs anksčiau negu buvo manyta, prasidėjo ne daug vėliau nei Senajame pasaulyje. Galimas dalykas, kad trys ar keturi slėniai galėtų reikalauti pripažinti jų pirmumą keletu amžių. Ką mes apie tai žinome šiandien? Mes, priešingai, esame įsitikinę, kad prioriteto klausimas neesminis, nes tokių pačių technologinių perversmų (lydimų socialinių perversmų) kilimo vienalaikiškumas tokiose didelėse teritorijose ir vienas nuo kito labai nutolusiuose regionuose įtikinamai parodo, kad tai priklausė ne nuo vienos kurios nors rasės ar kultūros genialumo, o nuo bendriausių sąlygų, kurios yra už žmonių sąmonės ribų. Taigi galime būti tikri, kad jei industrinė revoliucija nebūtų iš pradžių kilusi Vakarų ir Šiaurės Europoje, tai kada nors būtų prasidėjusi kitoje žemės rutulio vietoje. Ir jei, iš visko sprendžiant, ji turi išplisti visame apgyvendintos žemės plote, tai kiekviena kultūra savaip prie to prisidės, ir ateities istorikai teisėtai nuspręs, kad klausimas, kam kokį porą amžių priklauso prioritetas, yra visai nesvarbus.

Tuo remdamiesi mes turime padaryti naują išlygą, ne tiek paneigiančią skirtumą tarp statiškos ir kumuliatyvios istorijos, kiek jį sušvelninančią. Tas skirtumas, kaip jau sakyta, ne tik yra susijęs su mūsų interesais, bet jis niekada nėra itin ryškus. Kalbant apie techninius išradimus, neabejotina, kad joks periodas ir jokia kultūra nėra visiškai statiškos. Visos žmonių bendrijos išranda, keičia, tobulina ir pamiršta įvairias technikas, ganėtinai

sudėtingas, kad galėtų įvaldyti savo aplinką. Kitaip jos ilgainiui būtų išnykusios. Tad skirtumas visada yra ne tarp kumuliatyvios ir nekumuliatyvios istorijos; kiekviena istorija kumuliatyvi, tik skirtingu laipsniu. Žinoma, kad, pavyzdžiui, senovės kiniečiai ir eskimai pasiekė didelių laimėjimų mechanikoje, ir nedaug trūko, kad pakiltų į tokį lygį, kai įvyksta "grandininė reakcija", sąlygojanti perėjimą iš vieno civilizacijos tipo į kitą. Kitas žinomas pavyzdys — dūminis parakas: kiniečiai buvo išsprendę visas technines su tuo susijusias problemas, išskyrus jo platų pritaikymą. Senovės meksikiečiams nebuvo nežinomas ratas, kaip tas dažnai tvirtinama; jie puikiai žinojo, kas tai yra, nes gamino žaislinius žvėrelius ant ratukų; dar žingsnis pirmyn, ir jie būtų turėję vežimą.

Tokiu būdu, santykinio "kumuliatyvesnių" kultūrų retumo (kiekvienos referencijų sistemos atžvilgiu) klausimas jų sąryšyje su "mažiau kumuliatyviomis" kultūromis susiveda į žinomą problemą, kuri pabrėžia tikimybių apskaičiavimą. Tai problema, kaip nustatyti sudėtingos kombinacijos reliatyvią tikimybę kitų, paprastesnių to paties tipo kombinacijų atžvilgiu. Pavyzdžiui, žaidžiant rulete, dviejų vienas po kito einančių skaičių seka (sakysime, 7 ir 8, 12 ir 13, 30 ir 31) pasitaiko gana dažnai; seka iš trijų skaičių jau retesnė, iš keturių — juo labiau. Ir tik vienąkart po daugybės metimų gali susidaryti serija iš šešių, septynių ar aštuonių skaičių, sutampanti su natūralia skaičių eilės tvarka. Jei visą

dėmesį esame sutelkę į ilgas serijas (tarkim, lažinamės iš serijos, kurią sudaro penki iš eilės einantys skaičiai), tai trumpiausios serijos mums atrodys lygiavertės atsitiktinėms skaičių sekoms. Pamirštama, kad jos skiriasi nuo mums rūpimų tik iš dalies ir, vertinant kitu požiūriu, galbūt pastebėsime, kad jos ne mažiau taisyklingos. Panagrinėkime šį pavyzdį išsamiau. Lošėjas, statantis visą savo dalį ant vis ilgesnių serijų, po tūkstančių ir milijonų metimų gali netekti vilties kada nors išvysti seriją iš devynių vienas po kito einančių skaičių ir pagalvoti, kad verčiau jau būtų žaidimą nutraukęs. Tačiau galimas dalykas, kad kitam lošėjui, kuris laikėsi tos pačios lažybų formuluotės, bet turėjo omeny kito tipo serijas (sakysim, tam tikru ritmu besikaitaliojančias raudoną ir juodą spalvas, porinius ir neporinius skaičius), pasiseks įžvelgti reikšmingas kombinacijas ten, kur pirmasis nematė jokios tvarkos. Žmonijos vystymasis eina ne viena kryptimi. Ir jei vienu atžvilgiu ji atrodo statiška ar net regresyvi, tai dar nereiškia, kad vertinant kitu požiūriu ji nėra reikšmingų transformacijų centras.

Žymusis XVIII a. filosofas Hume kartą pamėgino atskleisti daugeliui žmonių kylančio klausimo, kodėl ne visos moterys yra gražios, o tik jų mažuma, absurdiškumą. Jis be didelio vargo įrodė, kad šis klausimas neturi jokios prasmės. Jei visos moterys būtų bent jau tokios pat gražios, kaip pati žaviausia, tai atrodytų banalios, ir mes pataupytume savo epitetus mažumai, kuri gerokai skirtųsi nuo bendro modelio. Taip pat

būdami suinteresuoti tam tikru vystymosi tipu, mes esame linkę priskirti nuopelnus kultūroms, kurios toliausiai pažengia ta kryptimi, o visoms kitoms liekame abejingi. Tad progresas visada yra tik pagal savo skonį suprantamo progreso maksimumas.

9

Kultūrų bendradarbiavimas

Galiausiai mums reikia išnagrinėti savo iškeltą problemą paskutiniu aspektu. Lošėjas, minėtas ankstesniuose skyriuose, kuris visada lažintųsi iš pačių ilgiausių serijų (kaip jos bebūtų formuluojamos), tikriausiai turėtų pralošti. Visai kas kita laukia koalicijos susilažinusių lošėjų, žaidžiančių iš serijų, kurių absoliutinė vertė tokia pati, bet keliomis ruletėmis ir susitarusių bendrai skaičiuoti rezultatus, atsižvelgiant į kiekvienam tinkančias kombinacijas. Nes jei aš vienas turiu 21 ir 22, o reikia 23, kad pratęsčiau savo seriją, tai, žinoma, didesnė tikimybė, kad šis skaičius pasirodys ant kurio nors iš dešimties staliukų nei ant vieno.

Ši situacija labai panaši į situaciją kultūrų, kurioms pavyko įgyvendinti pačias kumuliatyviausias istorijos formas. Šios kraštutinės formos visada buvo ne izoliuotų kultūrų padarinys, o sąmoningai ar nesąmoningai derinančių savo atskirą veiklą ir įvairiais būdais (migracijos,

skoliniai, komerciniai mainai, karai) sudarančių tas *koalicijas*, kurių modelį mes ką tik aprašėme. Štai tada akivaizdžiai išryškėja vienos ar kitos kultūros išaukštinimo absurdiškumas, nes būdama atskira, kultūra niekada negalėtų tapti "pranašesnė"; kaip atsiskyrusiam lošėjui, jai pavyktų tik trumpos serijos iš kelių elementų, ir tikimybė, kad jos istorijoje "išeis" ilga serija (nors teoriškai neatmetama), yra tokia maža, kad viliantis ją išvysti, reikėtų laukti žymiai ilgiau negu ligšiol truko visa žmonijos raida. Tačiau — kaip mes jau sakėme — nė viena kultūra neegzistuoja atskirai; ji visuomet yra sudariusi koaliciją su kitomis kultūromis ir kaip tik tai įgalina ją kurti kumuliatyvias serijas. Tikimybė, kad tarp šių serijų pasirodys viena ilga, priklauso, suprantama, nuo koalicinės sistemos ribų, trukmės ir kintamumo.

Iš to seka dvi išvados.

Šioje studijoje mes ne kartą kėlėme klausimą — kaip atsitiko, kad žmonija per devynis (ir net su viršum) dešimtadalius savo istorijos išliko statiška: pirmosioms civilizacijoms jau bus nuo dviejų iki penkių šimtų tūkstančių metų, o gyvenimo sąlygos keičiasi tik per paskutiniuosius dešimt tūkstantmečių. Jei mūsų analizė tiksli, tai taip yra ne dėl to, kad paleolito žmogus buvo ne toks protingas ir ne toks gabus, kaip jo neolito įpėdinis, o paprasčiausiai todėl, kad žmonijos istorijoje reikėjo laiko trukmės **t**, kol pasirodė laipsnio **n** kombinacija; ji būtų galėjusi pasireikšti ir daug anksčiau, ir daug vėliau. Tai tokios pat reikšmės faktas, kaip tas skaičius metimų,

kuriuos žaidėjas turi padaryti, kad išvystų tam tikrą kombinaciją: ji gali susidaryti iš pirmo karto, iš tūkstantojo, iš milijoninio arba niekada. Bet visą tą laiką žmonija, kaip ir tas lošėjas, nesiliauja žaidusi.Ne visuomet pati to norėdama ir nebūtinai visada sąmoningai, ji "tvarko" kultūrinius reikalus, leidžiasi į "civilizacijos operacijas", kiekvieną kurių vainikuoja nevienoda sėkmė. Žmonijai tai pasiseka, tai ji sužlugdo savo ankstesnius iškovojimus. Miglotai pažindami daugelio priešistorinių visuomenių bruožus, mes labai supaprastinome šį kupiną nežinios ir išsišakojimų kelią, nes niekas taip nesukrečia, kaip tie nuopuoliai, vedę nuo Levalua epochos apogėjaus prie Mustjė epochos vidutinybės, nuo Orinjako ir Solutie epochų spindesio prie Magdaleno epochos grubumo, o vėliau prie visiškų kontrastų, kuriuos atskleidė įvairūs mezolito epochos aspektai.

Tai, kas pasakyta apie laiką, taip pat tinka ir erdvei, tik turi reikštis kitu būdu. Galimybę vienai kultūrai suvienyti šį sudėtingą pačių įvairiausių išradimų kompleksą, kurį mes vadiname civilizacija, lemia skaičius ir įvairovė kultūrų, su kuriomis ji bendradarbiauja (dažniausiai nevalingai), laikydamasi bendros strategijos. Taigi skaičius ir įvairovė. Senojo ir Naujojo ikikolumbinio pasaulių palyginimas puikiai iliustruoja šią dvigubą būtinybę.

Nuo Renesanso pradžios Europa buvo pačių įvairiausių srovių susitikimo ir susiliejimo vieta: graikų, romėnų, germanų, anglosaksų tradicijos, arabų ir

kiniečių įtaka. Ikikolumbinė Amerika kiekybiniu požiūriu palaikė ne mažiau kultūrinių ryšių, nes abidvi Amerikos kartu sudaro visą žemės pusrutulį. Tačiau europietiškoje dirvoje kartu tarpstančios kultūros yra daugelį tūkstantmečių trukusios diferenciacijos produktas, tuo tarpu amerikietiškosios kultūros, kadangi žmonės čia apsigyveno vėliau, turėjo mažiau laiko divergencijai; jų bendras vaizdas yra santykinai vienalytiškesnis. Taigi nors negalėtume pasakyti, kad kultūrinis Meksikos ar Peru lygis Amerikos atradimo metu būtų buvęs žemesnis nei Europos (mes netgi matėme, kad kai kuriais atžvilgiais jis jį pranoko), įvairūs kultūros aspektai ten, matyt, buvo ne taip aiškiai išvystyti. Be stulbinančių pasiekimų, ikikolumbinėse civilizacijose apstu spragų, jose, jei taip galima pasakyti, yra "skylių". Jos taip pat išskleidžia prieš mūsų akis mažiau prieštaringą negu atrodo, priešlaikinių ir abortyvinių formų koegzistencijos panoramą. Nelanksti ir stokojanti įvairovės šių kultūrų tarpusavio struktūra įtikinamai paaiškina jų žuvimą nuo saujelės užkariautojų. Esminę šio žlugimo priežastį galėtų padėti suprasti tas faktas, kad amerikiečių kultūrinė "koalicija" buvo sudaryta iš ne tokių skirtingų kaip Senojo pasaulio partnerių.

Vadinasi, nėra kumuliatyvių savyje ir sau visuomenių. Kumuliatyvi istorija — tai ne kokios nors rasės ar kultūros ypatybė, leidžianti tokiu būdu išsiskirti iš kitų. Ji priklauso veikiau nuo jų *elgesio*, o ne nuo jų *prigimties*. Ji išreiškia tam tikrą kultūrų egzistavimo modalumą,

kuris yra ne kas kita, kaip jų *būdas būti kartu*. Ta prasme galima teigti, kad kumuliatyvi istorija yra forma istorijos, būdingos tiems socialiniams superorganizmams, kuriuos sudaro visuomenių grupės, o statiška istorija — jei tokia tikrai egzistuotų — būtų požymis to atsilikusio gyvenimo būdo, kuris būdingas pavienėms visuomenėms.

Išimtinė lemtis, vienintelė nelaimė, kuri galėtų ištikti žmonių grupę ir sukliudyti pilnutinai atsiskleisti jos prigimčiai — tai būti vienai.

Tuomet matyti, kokie nevykę ir ne visai pagrįsti dažnai būna mėginimai, kuriais paprastai pasitenkinama, apibūdinant žmonių rasių įnašą į pasaulio civilizaciją. Išvardijami požymiai, kruopščiai išnagrinėjami kilmės klausimai, suteikiami prioritetai. Kad ir kokios geranoriškos bebūtų, šios pastangos yra bergždžios, nes tuo būdu triskart prašaunama pro šalį. Pirmiausia, nuopelnai už kokį nors išradimą, priskiriamą vienai ar kitai kultūrai, niekuomet negali būti neginčytini. Šimtą metų visi buvo tvirtai įsitikinę, kad kukurūzus, kryžmindami laukines rūšis, išvedė Amerikos indėnai, ir su tuo kol kas visi sutinka, tačiau kyla vis didesnių abejonių, nes galimas dalykas, kad kukurūzai pateko į Ameriką (tik ne visai aišku, kada ir kaip) iš Pietryčių Azijos.

Antra, kultūrinius indėlius visuomet galima suskirstyti į dvi grupes. Vienoje turime kai kuriuos kultūros požymius ar atskirus laimėjimus, kurių reikšmę lengva įvertinti ir kurie yra dalinio pobūdžio. Tabaką mums

davė Amerika, tai faktas, tačiau, nepaisant kilniausių tarptautinių institucijų tikslų, mes negalime kiekvieną kartą jaustis be galo dėkingi Amerikos indėnams, kai tik užsirūkome. Tabakas yra puikus priedėlis prie *l'art de vivre*, kaip kiti yra naudingi (pavyzdžiui, guma); jie mums teikia papildomus malonumus ir patogumus, bet jei jų neturėtumėm, tai dėl to mūsų civilizacijos šaknys nenudžiūtų, o būtinybės verčiami būtumėm sugebėję juos atrasti ar pakeisti kuo nors kitu.

Kitoje grupėje yra įnašai (žinoma, su ištisa seka tarpinių formų), sudarantys sistemos savitumą, t.y. atitinkantys ypatingą būdą, kurį kiekviena visuomenė pasirinko žmogiškųjų troškimų visumai išreikšti ir patenkinti. Šių gyvenimo stilių, arba, kaip sako anglosaksai, šių *patterns* originalumo ir nepakeičiamos prigimties neįmanoma paneigti, tačiau, kadangi kiekvienas jų reiškia išimtinį pasirinkimą, tai nelabai aišku, kaip viena civilizacija galėtų tikėtis pasinaudoti kitos gyvenimo stiliumi, neatsižadėdama būti savimi. Iš tiesų kompromisai tegali baigtis dviem pasekmėmis: arba vienos iš grupių *pattern'o* suirimu ir žlugimu, arba originalia sinteze, kuri tačiau pagimdo trečiąjį *pattern*, kuris iš esmės skiriasi nuo anų dviejų. Tačiau galiausiai juk svarbu ne tai, ar viena visuomenė gali, ar ne turėti naudos iš savo kaimynų gyvenimo stiliaus, o ar (ir kiek) jai pavyksta jas suprasti ir netgi pažinti. Mes matėme, kad į šį klausimą neįmanoma atsakyti kategoriškai.

Pagaliau, jei yra indėlis, tai turi būti ir tas, kuris juo naudojasi. Bet jei egzistuoja konkrečios kultūros, kurias galima apibrėžti laiku ir erdve ir apie kurias galima pasakyti, kad jos "įmokėjo savo dalį" ir moka toliau, kas tuomet yra ta "pasaulinė civilizacija", spėjamoji visų šių indėlių savininkė? Tai nėra civilizacija, kurią galima būtų atskirti nuo visų kitų ar kuri būtų tokia pat konkreti kaip visos kitos. Kalbėdami apie pasaulinę civilizaciją, turime omeny ne kokią nors epochą ar grupę žmonių: mes vartojame abstrakčią sąvoką, suteikdami jai arba moralinę, arba loginę vertę. Moralinę, kai kalbama apie tikslą, kurį siūlome egzistuojančioms visuomenėms, loginę, kai norime vienu terminu nusakyti bendrus elementus, kuriuos analizė atskleidžia skirtingose kultūrose. Abiem atvejais aiškiai matyti, kad pasaulinės civilizacijos sąvoka yra labai skurdi ir schematiška, o jos intelektualinis ir emocinis turinys ne itin gilus. Mėginti įkainoti reikšmingus tūkstantmetės istorijos kultūrinius pasiekimus (pasvėrus visas juos į pasaulį paleidusių žmonių mintis, kančias, troškimus ir triūsą), lyginant su tuščiavidurės formos pasaulinės civilizacijos etalonu, reikštų visiškai juos nuvertinti, atimti jiems gyvybę ir palikti iš jų tik skeletą.

O mes priešingai, stengėmės įrodyti, kad tikrąjį kultūrų "indėlį" sudaro ne pavienių jų atradimų aprašas, o *diferencinis nuotolis*, esantis tarp šių kultūrų. Dėkingumas ir pagarba, kuriuos kiekvienas atskiros kultūros narys gali ir turi jausti visoms kitoms kultūroms, tegalės remtis

vieninteliu įsitikinimu, kad kitos kultūros pačiais įvairiausiais būdais skiriasi nuo tos, kuriai jis pats priklauso; net jei pačios tų skirtumų esmės jis nepagauna ar, nepaisant visų pastangų, ją perprasti pavyksta tik iš dalies.

Be to, pasaulinės civilizacijos sąvoką mes apibūdinome kaip tam tikrą ribinę sąvoką ar supaprastintą sudėtingo proceso žymėjimą. Nes jei mūsų argumentai teisingi, tai nėra ir negali būti pasaulinės civilizacijos absoliučia prasme, kuri dažnai teikiama šiai sąvokai, nes civilizacija implikuoja maksimaliai besiskiriančių viena nuo kitos kultūrų koegzistavimą, kuris kaip tik ir yra jos esmė. Pasaulinė civilizacija negali būti niekas kita, tiktai savo originalumą puoselėjančių kultūrų pasaulinė koalicija.

10

Dvilypė progreso prasmė

Ar mes nesusiduriame tuomet su keistu paradoksu? Vartodami sąvokas mūsų joms suteikta prasme, matėme, kad bet koks kultūros progresas yra kultūrų sudarytos *koalicijos* funkcija. Ši koalicija pagrįsta bendru naudojimusi (sąmoningu ar nesąmoningu, valingu ar nevalingu, tyčiniu ar netyčiniu, siekiamu ar priverstiniu) *šansais*, pasitaikančiais kiekvienos kultūros istorinėje raidoje; be to, mes pripažinome, kad ši koalicija yra tuo efektyvesnė, kuo skirtingesnės ją sudarančios kultūros. Tuomet mes, atrodo, susiduriame su viena kitai prieštaraujančiomis sąlygomis. Nes šio *kolektyvinio žaidimo,* nuo kurio priklauso bet koks pažangus vystymasis, ankstesnė ar vėlesnė pasekmė turėtų būti visų žaidėjų resursų *niveliacija*. Ir jei įvairovė yra pirminė sąlyga, tai reikia pripažinti, kad šansai laimėti tampa tuo mažesni, kuo ilgiau turi tęstis partija.

Išvengti šios lemtingos pasekmės galima, matyt, tik dviem būdais. Pirmasis pagrįstas tuo, kad lošėjai žaisdami turi didinti *diferencinius nuotolius;* tai įmanoma, nes kiekvieną visuomenę ("lošėją" mūsų teoriniame modelyje) sudaro tam tikrų grupių (konfesinių, profesinių ir ekonominių) koalicija, ir visuomenės pastatyta suma susideda iš kiekvieno jos nario statomos dalies. Socialinė nelygybė yra įspūdingiausias tokios išeities pavyzdys. Didžiąsias revoliucijas — neolitinę ir industrinę — kurias mes pasirinkome kaip iliustraciją, lydėjo ne tik socialinio organizmo diferencijavimasis, kaip taikliai pastebėjo Spenceris, bet ir skirtingų statusų išryškėjimas tarp grupių, ypač ekonominiu požiūriu. Seniai buvo pastebėta, kad neolito pasiekimus veikiai sekė socialinė diferenciacija ir senovės Rytuose miestų atsiradimas, valstybių kūrimasis, klasių ir kastų atsiradimas. Šis pastebėjimas tinka ir industrinei revoliucijai, sąlygotai proletariato atsiradimo ir sukūrusiai naujas, tobulesnes žmogaus darbo išnaudojimo formas. Iki šiol vyravo tendencija laikyti šias socialines transformacijas techninių transformacijų rezultatu, įžvelgiant tarp jų priežasties ir pasekmės ryšį. Jei mūsų interpretacija teisinga, tai priežastingumo ryšį ir jo implikuojamą seką laike reikėtų pakeisti dviejų reiškinių funkcine koreliacija, į ką, beje, ir linkstama šiuolaikiniame moksle. Čia mes tik norėtume atkreipti dėmesį į tai, jog, pripažindami faktą, kad technikos pažanga istoriškai reiškė žmogaus išnaudojimo

patobulinimą, turėtume atsargiau reikšti pasididžiavimą, kurį mums įkvepia pirmasis iš šių dviejų fenomenų.

Antrąjį būdą didžia dalimi sąlygoja pirmasis: įtraukti į koaliciją, savanoriškai ar jėga, naujus partnerius, šį kartą išorinius, kurių "statomos sumos" gerokai skirtųsi nuo tų, kurios būdingos pradinei sąjungai. Šios išeities taip pa. jau buvo griebtasi, ir jei pirmąją bendrais bruožais galėtų apibūdinti kapitalizmo terminas, tai antrąją padės iliustruoti imperializmo ar kolonializmo sąvokos. XIX a. kolonijinė ekspansija įgalino industrinę Europą atgaivinti (žinoma, ne vien tik savo labui) bangą, kuriai, neįtraukus į "žaidimą" kolonizuotų visuomenių, būtų grėsęs pavojus daug greičiau nuslūgti.

Matome, kad abiem atvejais išeitis randama išplečiant koaliciją: arba vidinės diversifikacijos, arba naujų partnerių priėmimo dėka; galų gale, bet kokiu atveju yra didinamas žaidėjų skaičius, t.y. grįžtama prie pradinės situacijos sudėtingumo ir įvairovės. Tačiau taip pat matome, kad šiomis priemonėmis šis procesas tik laikinai pristabdomas. Eksploatacija teįmanoma koalicijos viduje: dvi grupės, valdančioji ir valdomoji, sueina į kontaktus, tarp jų vyksta mainai. Tačiau, nepaisant iš pažiūros vienpusiško jas jungiančio ryšio, jos turi, sąmoningai ar ne, lošti išvien, ir jas supriešinantys skirtumai pamažu ima nykti. Gyvenimo lygio kilimas ir laipsniškas kolonizuotų tautų išsilaisvinimas kviečia mus būti šio fenomeno raidos liudininkais; nors ir ilgą kelią dar reikėtų nueiti šiomis abiejomis kryptimis, jau

dabar aišku, kad dalykai neišvengiamai krypsta šia linkme. Tiesą sakant, trečiąja išeitimi galbūt reikėtų laikyti antagonistinių politinių ir socialinių santvarkų susikūrimą pasaulyje; galima manyti, kad diversifikacija, atgimdama kaskart vis kitoje plotmėje, leidžia nuolatos išlaikyti (per kintančias formas, kurios niekada nesiliaus stebinusios pasaulio) tą nestabilumo būklę, nuo kurios priklauso biologinis ir kultūrinis žmonijos išlikimas.

Kaip ten bebūtų, šį procesą sunku įsivaizduoti kitaip negu prieštaringą, ir jį trumpai galima apibūdinti šitaip: progresas neįmanomas be žmonių bendradarbiavimo, o veikdami drauge jie pastebi, kaip palaipsniui supanašėja įnašai, kurių pradinis skirtumas kaip tik ir darė jų bendradarbiavimą vaisingą ir reikalingą.

Tačiau, jei net šis prieštaravimas neišvengiamas, šventa žmonijos pareiga yra lygiai vertinti abi jo puses, niekuomet neatsižadant vienos dėl kitos: be abejo, saugotis aklo partikuliarizmo, kuris žmoniškumo privilegiją bevelytų teikti vienai rasei, vienai kultūrai ar vienai visuomenei; bet ir niekada nepamiršti, kad jokia žmonių grupė nedisponuoja visai žmonijai taikytinomis formulėmis, ir kad žmonija, orientuota į vienintelį gyvenimo būdą, yra neįsivaizduojama, nes tai būtų sustabarėjusi žmonija.

Šia prasme tarptautinėms institucijoms keliama nepaprastai sunki užduotis, ir ant jų pečių gula didžiulė atsakomybė. Ir viena, ir kita yra daug sudėtingesnės, nei paprastai manoma, nes tarptautinių institucijų misija yra

dvilypė; iš vienos pusės ji yra susijusi su naikinimu, o iš kitos — su žadinimu. Šios institucijos turi pirmiausia padėti žmonijai kaip galima neskausmingiau ir saugiau atsikratyti tų atgyvenusių skirtumų, tapusių beverčiais bendravimo būdų kūrimo požiūriu, kurie, it pūvantys rudimentai, kelia nuolatinį infekcijos pavojų internacionaliniam organizmui. Jos privalo kai ką pašalinti, jei reikia, kai ką atmesti ir palengvinti naujų adaptacijos formų gimimą.

Tačiau tuo pat metu jos turi visada jautriai atsižvelgti į tą faktą, kad šie naujieji būdai, tam, kad įgytų tokią pačią, kaip ankstesnieji, funkcinę vertę, negali vien jų atkartoti ar būti sukurti pagal tą patį modelį, nenusileisdami iki vis banalesnių ir galiausiai neefektyvių sprendimų. Priešingai, reikia, kad jos žinotų, jog žmonija dar turi daugybę nenumatytų galimybių, kurių kiekviena, kai tik atsivers, kaskart apstulbins žmones, ir kad progresas visiškai nepanašus į tą patogų "pažangų suvienodėjimą", kuriame mes ieškome tingaus poilsio, bet yra kupinas nuotykių, persilaužimų ir skandalų. Žmonija visada yra sankirtoje dviejų prieštaringų procesų, iš kurių vienas siekia unifikacijos įvedimo, tuo tarpu kitam rūpi išsaugoti ar atkurti diversifikaciją. Kiekvienos epochos ar kultūros pozicija sistemoje ir jos užsiangažavimo kryptis remiasi tuo, kad tik vienas iš šių dviejų procesų jai atrodo prasmingas, o kitas suvokiamas kaip pirmojo neiginys. Tačiau teigti, kaip galbūt norėtųsi, kad žmonija deformuojasi ir tuo pat metu formuojasi, taip pat būtų netikslu.

Kadangi dviejose plotmėse ir dviejuose opoziciniuose lygmenyse reiškiasi du skirtingi *tapsmo* būdai.

Būtinybę apsaugoti kultūrų skirtingumą nuo pasauliui gresiančios monotonijos ir suvienodėjimo, tarptautinės institucijos, be abejo, suvokia. Kaip ir tai, kad šiam tikslui pasiekti nepakanka puoselėti vietines tradicijas ar gaivinti tai, kas negrįžtamai praėję. Turi būti išsaugotas pats kultūrų įvairovės faktas, o ne istorinis turinys, kurį jam suteikė kiekviena epocha, ir kurio, pasibaigus epochai, nelieka. Reikia atidžiai stebėti dygstantį grūdą, žadinti užslėptas galimybes, vystyti istorijos dar neatskleistus žmonių pašaukimo gyventi kartu būdus; taip pat būti pasiruošus sutikti be sutrikimo, pasibjaurėjimo ir priešiškumo tai, ką būtinai dar negirdėto atskleis šios naujos visuomeninės išraiškos formos. Tolerancija — tai ne stebėtojiška pozicija, suteikianti indulgencijas tam, kas buvo, ar tam, kas yra. Tai lankstus požiūris, numatantis, suprantantis ir skatinantis tai, kas turėtų būti. Žmonių kultūrų įvairovė yra už mūsų, aplink mus ir priešais mus. Atsižvelgiant į tai, vienintelis mūsų reikalavimas (atitinkamai įpareigojantis kiekvieną individą) turėtų būti toks: kad ši įvairovė reikštųsi formomis, kurių kiekviena prisidėtų prie kuo didesnio kitų kilnumo.

Turinys

C.Lévi-Strausso knygų bibliografija:

LA VIE FAMILIALE ET SOCIALE DES INDIENS NAMBIKWARA (Paris, Société des Américanistes, 1948).

LES STRUCTURES ÉLÉMENTAIRES DE LA PARENTÉ (Paris, PUF, 1949. Naujas pataisytas leidimas, La Haye-Paris, Mouton, 1967).

TRISTES TROPIQUES (Paris, Librairie Plon, 1955. Naujas pataisytas leidimas,1973).

ANTHROPOLOGIE STRUCTURALE (Paris, Librairie Plon, 1958).

LE TOTÉMISME AUJOURD'HUI (Paris, PUF, 1962).

LA PENSÉE SAUVAGE (Paris, Librairie Plon, 1962).

MYTHOLOGIQUES • LE CRU ET LE CUIT (Paris, Librairie Plon, 1964).

MYTHOLOGIQUES •• DU MIEL AUX CENDRES (Paris, Librairie Plon, 1967).

MYTHOLOGIQUES ••• L'ORIGINE DES MANIÈRES DE TABLE (Paris, Librairie Plon, 1968).

MYTHOLOGIQUES •••• L'HOMME NU (Paris, Librairie Plon, 1971).

ANTHROPOLOGIE STRUCTURALE DEUX (Paris, Librairie Plon, 1973).

LA VOIE DES MASQUES (Genève, Éditions d'Art Albert Skira, 2 vol. Naujas papildytas leidimas, Paris, Librairie Plon, 1979).

LE REGARD ÉLOIGNÉ (Paris, Librairie Plon, 1983).

PAROLES DONNÉES (Paris, Librairie Plon, 1984).

LA POTIÈRE JALOUSE (Paris, Librairie Plon. 1985).

Redakcija
BALTOS LANKOS
ruošia spaudai šias knygas

1. A.J.Greimas, S.Žukas. *La Lithuanie. Un des Pays Baltes*, pranc. kalba, 4 a.l.

Tai trumpa Lietuvos civilizacijos apybraiža, kurioje apie Lietuvą pasakojama lyginant ją su Latvija ir Estija.

2. A.J.Greimas, S.Žukas. *Lietuvos civilizacijos apybraiža.* Vertimas iš pranc. k. (*La Lithuanie. Un des Pays Baltes*), vertė R.Ramūnienė; gausiai iliustruota, 8 a.l.

Knyga skirta Lietuvos mokyklai; greta istorinių faktų, platesnių kultūros apibendrinimų pateikiama medžiagos apie lietuvių mitologiją, kasdieninį gyvenimą.

3. T.K.Derry. *Skandinavijos istorija.* Vertimas iš anglų k. (*A History of Scandinavia*), 34 a.l.

Tai nuosekli Skandinavijos šalių istorija, knyga skiriama studentams ir besidomintiems Skandinavijos kraštų istorija bei kultūra.

4. Ph.Aries. *Mirties supratimo istorija Vakarų kultūroje* (esė rinkinys). Vertimas iš pranc. k. (*Essais sur l'histoire de la mort en Occident*), 11 a.l.

Ši knyga yra žymaus prancūzų kultūrologo darbų rinkinys apie požiūrio į mirtį keitimąsi Vakarų Europoje.

5. A.J.Greimas. *Maupassant. Teksto semiotika.* Vertimas iš pranc. k. (*Maupassant. La sémiotique du texte*), 12 a.l.

Tai preciziška G.de Maupassant'o novelės "Du draugai" analizė, teikianti daug metodinių nurodymų, kaip semiotiškai analizuoti literatūrinį tekstą.

BALTOS LANKOS
kartu su
Atviros Lietuvos Fondu
ruošia spaudai šias knygas

A.Camus. *Esė*. Vertimas iš pranc. k. (*Essais*), vertė V.Tauragienė, 22 a.l.

Žymiausių A.Camus esė rinkinys, aprėpiantis įvairius jo kūrybos laikotarpius.

F.Braudel. *Kapitalizmo dinamika*. Vertimas iš pranc. k. (*La dynamique du capitalisme*), vertė A.Nastopkaitė, 4 a.l.

Šioje knygoje žymus prancūzų istorikas F.Braudel apibendrina plačiąsias savo studijas apie materialinę Europos kultūrą.

J.-F. Lyotard. *Postmodernus būvis*. Vertimas iš pranc. k. (*La condition postmoderne*), vertė M.Daškus, 8 a.l.

Vienoje žymiausių prancūzų filosofo J.-F.Lyotard'o knygų postmodernizmo kategorija yra įvedama į aktualių industrinėms visuomenėms socialinių, filosofinių, apskritai žinojimo problemų kontekstą.

E.Levinas. *Etika ir begalybė*. Vertimas iš pranc. k. (*Ethique et infini*), 6 a.l.

Dialogų su Ph.Nemo rinkinys pristato žymaus prancūzų filosofo, moralisto E.Levinas interesų ratą, jo pažiūrų evoliuciją.

A.Mickūnas, D.Steward. *Fenomenologija*. Vertimas iš anglų k. (*Exploring Phenomenology*), vertė A.Sverdiolas, 12 a.l.

Tai filosofinės fenomenologijos įvadas, skirtas studentams ir kitiems besidomintiems filosofija.

F.Thürlemann. *Vaizdas ir erdvė.* Vertimas iš vok. k. (*Vom Bild zum Raum*), vertė L.Žukienė, 8 a.l.

Knygoje publikuojamos kelios studijos, kuriose semiotiškai analizuojama grafika, tapyba, architektūra.

Mitologija šiandien (šiuolaikinių teorinių darbų apie mitą antologija). Vertimai iš prancūzų ir anglų kalbų, sudarytojai- A.J.Greimas, T.Keane, 26 a.l.

Specialiai mūsų leidyklai sudarytoje antologijoje pateikiama plati mitologinių tyrinėjimų panorama, pagrindinį dėmesį kreipiant analizės metodologijai.

Ar galima palyginti pasaulio civilizacijas, kodėl vienos kultūros vadinamos atsilikusiomis, o kitos moderniomis, kokia Vakarų civilizacijos vieta istorijos raidoje, kiek lemia atsitiktinumas, kad vienos kultūros išsiveržia ir greit juda pirmyn, o kitos lyg trypčioja vietoje, ką reiškia *progresas* kultūros raidoje, kaip reikėtų suprasti šios sąvokos reliatyvumą? Šie ir panašūs pamatiniai antropologijos klausimai yra svarstomi C.Lévi-Strausso knygoje *Rasė ir istorija* (pirmasis leidimas 1952 m.).

Claude Lévi-Strauss (g.1908) — prancūzų antropologas, vienas žymiausių šiuolaikinių pirmykštės mitologijos tyrinėtojų, ilgą laiką praleidęs ekspedicijose Brazilijoje. Savo tyrinėjimus jis pradėjo nuo indėnų giminystės sistemos aprašymo, remiantis struktūrinės lingvistikos principais. Vėliau jis perėjo prie mitologijos studijų ir sukūrė plačiai paplitusią struktūrinę mito analizės metodiką. Pirmykštės visuomenės tyrinėjimai atvedė Lévi-Straussą prie garsiosios išvados, kuri neigė ankstesnę sociologų nuomonę apie pirmykštės mąstysenos primityvumą: jis teigė, kad pirmykščiai žmonės geba abstrakčiai mąstyti, vadinasi, loginės struktūros požiūriu jų galvosena nesiskiria nuo racionalaus šiuolaikinės visuomenės mąstymo, nevienodi tik tų struktūrų panaudojimo būdai.

"Atviros Lietuvos knyga" — serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos fondui. Serijos tikslas — supažindinti skaitytojus su svarbiausiais humanitarinių mokslų veikalais, parašytais užsienio autorių.

Atviros Lietuvos Knyga